

Kovács László

A TÍMÁRI (SZABOLCS-SZATMÁR M.) HONFOGLALÁS KORI TEMETŐMARADVÁNYOK

1. 1969 júliusának elején, amikor Németh Péter szabolcsi sáncátvágásának munkatársaként tevékenykedtem, Nagy Imre, az akkor még működő helybéli általános iskola igazgatója arról adott hírt, hogy a szomszédos Tímár községben csontvázakra bukkantak. A Béke TSZ újonnan épült iroda- és műhelyépülete melletti domb elhordásakor semmisültek meg temetkezések, s mellékleteikből néhány tárgyat – egy karperecet Angeli Gyula tímári tanító közvetítésével – Nagy Imre meg is szerzett. Másnap, július 11-én megtekintettem a helyszínt, s mivel több sír in situ maradványait figyelhettem meg, az MNM Adattárától leletmentési engedélyt és pénzt kértem. Mindezek birtokában július 14–29. között átkutattam a veszélyeztetett terület peremét, s feltártam az I. temető 16 temetkezését, valamint a lelőhelytől mintegy 130 m-re a II. temető 6 sírját. Az ásás 1970 július 6. – augusztus 12. között folytatódott, s az I. temető 17–40. sírjának feltárásával ért véget (1. kép 1–2). A domb elhordása azonban nem fejeződött be, de újabb sír felbukkanásának csak 1973-ban kelt híre, s az akkor kiszedett csontvázat, az I. temető 41. sírját – utólag még sikerült begyűjtenem (KOVÁCS 1970, 58: 89. sz.; KOVÁCS 1970a, 315: 89. sz.; KOVÁCS 1971, 62: 92. sz.; KOVÁCS 1971a, 277: 82. sz.; KOVÁCS–NÉMETH 1971, 53–56; KOVÁCS 1976, 388–389). Az I. temető lelőhelye a község déli széle előtt, a rakamaz-tímári műút nyugati oldalán, az út és a Béke TSZ iroda- és műhelyépülete között magasodó homokdombon volt. A dombot a délnyugati oldalán bolygatták meg azzal a céllal, hogy síma térszínű udvart alakíthassanak ki. Mivel a homok elhordásával lépcsőzetesen haladtak, a domb szélén a temetkezéseknek már nyoma sem maradt. Feljebb azonban csak 40–80 cm-es réteget távolítottak meg el, s itt észleltem a sírmaradványokat. Mivel 1970-ben az ásás északi szelvényeiben sír nem bukkant elő, a temetőmaradvány kutatását befejeztek tekintettem, de az 1973-ban jóval északabbra előkerült csontváz arra utal, hogy a temető szélén szórványosan maradhattak még temetkezések. Az I. és II. temetőmaradvány külön kezelését kettőjük nagy távolsága indokolta; egyébként az utóbbi esetében a feltártnál több kutatható terület nem állt rendelkezésemre.

2. A leletanyag a Magyar Nemzeti Múzeum Középkori Osztályára került, leltári száma: 71.2.1.A–71.33.A, a csontvázak a Természettudományi Múzeum Embertani Tárát gyarapították a 71.9.1–25, 79.1.1–15. leltári számokon.¹

A sírok leírása:

2.a. I. temetőmaradvány (2. kép).²

A homokdombba ásott sírok sírfoltját nem lehetett megfigyelni, vagyis a temetések idején csak vékony humuszrétegen élő növényzet, gyepp boríthatta a felszínt. A sírleírásban nem térek ki a sírfolt hiányára, s nem említem meg a rendszerint a hátán, nyújtott helyzetben talált csontvázak fekvését sem.

1. *sír* (3. kép): Maturus korú férfi bal felsőttestfelének részletei a ledózerolt felszín kis mélyedésében, m: 5–10, h: 37 cm, t: 78°.³

Melléklete nem maradt.

TM E lt. sz.: 71.9.25.

2. *sír* (4. kép): Adultus korú nő csontvázának maradványa közvetlenül a ledózerolt felszín alatt, medencéje kilátszott a homokból, m: 5–10, h: 78 cm, t: 68°. Koponyája a jobb oldalára fordult, karjai behajlítva, kézfejei a keresztcsont felett összekulcsoltak.

Melléklete:

1. A koponya mellett, a sírfeleknél magasabban, 1 derékszögben meghajlított vaspántocska, h: 4.3 cm.

MNM KO lt. sz.: 71.3.A, TM E lt. sz.: 71.9.1.

3. *sír* (3. kép): Adultus korú férfi alsó lábszárai a combcsontok töredékeivel, közvetlenül a dózerolt felszín alatt, m: 5–10, h: 59 cm, t: 65°.

Melléklete nem maradt.

TM E lt. sz.: 71.9.2.

4. *sír* (4. kép): Maturus korú férfi⁴ alsó testfelének és kézfejeinek csontjai, többi részét a földmunka semmisítette meg, m: 70, h: 113 cm, t: 64°. Karjai nyújtva fekhettek.

Mellékletei:

1. A bal medencelapát széle alatt *kovakő*, h: 2,7 cm (együttes értékelésüket l. a függelékben!).

2. Ugyanott, időközben megsemmisült *csiholóvas* töredékek. MNM KO lt. sz.: 71.4.A, TM E lt. sz.: 71.9.3.

5. *sír* (3. kép): Adultus korú férfi felsőttestének maradványai közvetlenül a dózerolt felszín alatt. Alsóttestének csontjait már megsemmisítették, m: 60, h: 100 cm, t: 78°. Koponyája a bal oldalára fordult. Lábaik egykor kissé felhúzva fektethették.

Melléklete nem maradt.

TM E lt. sz.: 71.9.4.

6. *sír* (4. kép): Maturus korú férfi jó megtartású csontváza a dózerolt felszín alatt, m: 25, h: 163 cm, t: 55°. Koponyája a bal oldalára fordult, karjai nyújtva.

Melléklete:

1. Hegyével a bal combcsont alá nyúló *vaskés*, h: kb. 10–12 cm. MNM KO lt. sz.: 71.5.A, TM E lt. sz.: 71.9.5.

7. *sír* (4. kép): Maturus korú nő jó megtartású csontváza a dózerolt felszín alatt, m: 25, h: 146 cm, t: 76°. Koponyája a jobb old-

dalára fordult, jobb válla felhúzva, karja tompaszögben behajlítva. Bal karja a test mellett nyújtva.

Melléklete:

1. A bal felkarcsontra érő hegyű *vaskés*, h: kb. 8–10 cm.

MNM KO lt. sz.: 71.6.A, TM E lt. sz.: 71.9.6.

8. *str* (4–5. kép): Adultus korú nő közepes megtartású csontváza, m: 70, h: 164 cm, t: 60°. Koponyája előrebillent, jobb karját enyhén, a balt derékszögben behajlították. A jobb medencecsont befelé fordult.

Mellékletei:

1. a–r. Az alsó állkapocs jobb oldala alatt indul sorban 7, a bal járomcsont táján 3, a bal halánték alatt 1, a koponya alól 2, a koponya jobb oldalánál, a bal felkaron, a jobb felkar mellett és a gerinc alatt 1–1, összesen tehát 17 aranyozott ezüst, *kerek ingnyakdíszt veret*. Domború felületük szélén gyöngyosoros keretelés, amelyet síma mező választ el a középső kerek kivágás gyűrűszerűen kimagasló peremétől. Hátoldalukon 2–2 felforrasztott, hegyesdű végű lemezfülecske, mindegyiken a felvarrásra szolgáló lyukkal. A: 1,1–1,2 cm. Felületük erősen megkopott (textilmáradványait l. a függelékben!),

2. a–n. A nyaktájon V alakú sorban 11, a koponya felé csúszva 1, röggel kifordulva 2, azaz összesen 14 aranyozott ezüst, *csüngős ingnyakdíszt veret*. A sort záró és az elcsúszott veret a fonákjával felfelé feküdt. Az előbbi kerek ingnyakdíszt veretekkel azonos felső részükből kinyúló, s visszahajló fülecskét a csüngő ráakasztása után forrasztották be. A szív alakú, s közepén ugyanilyen áttörésű csüngőt kétoldalt futó, s kétszer kikanyarodó inda szegélyezi. 13 példány egyforma, egy csak hasonlít a többihez: felső részének gyöngyosoros és síma keretelése szélesebb, s a csüngője is más arányú. Á: 1,2, ill. 1,35, a csüngő sz: 1,4, ill. 1,5 cm. Felületük kevésbé kopott, a mélyebb részek aranyozása megmaradt.

3. A jobb állkapocs mellett egy kis tömör lencsefejú bronz *fülesgomb*, amely a csüngős veretek sorát indította, h: 1,2 cm.

4. A koponya bal oldala alatt nagyobb, ónozott bronz *fülesgomb*, amely a kerek veretek sorozatát zárta. Tömören öntött. Körte alakú, négygereszdes teste alul, lapított félgömböcskében végződik, h: 1,9 cm.

5. Egykor a bal vállra eresztett 28 tagú *gyöngyosor*, amelynek a következő részei voltak:

a. 5 különféle méretű, a csúcánál két, tompaszögben találkozó vágással kilyukasztott *kauri csiga* (*Cypraea* sp.), h: 1,3–2,2 cm.

b. 8 különféle méretű, a szélesebbik végénél úgy kilyukasztott *tornyos csiga* (*Cerithium* sp.), hogy a kerek lyukacsát a csigaház nyílásának oldalfalába fúrták (?), h: 0,9–1,6 cm.

c. 1 gömbölyded *tornyos csiga* (*Gibbula* sp.), az előzőekkel egyező módon kilyukasztva, h: 0,8 cm.⁵

d. *szarvas felső szemfoga* a gyökerénél fúrt nagy kerek lyukkal, h: 2,45 cm.⁶

e. ólomszalagból csavart 2 *lemezgyöngy*, mindkettő félhenger metszetű, h: 1,9, ill. 1,4 cm.

f. 2 spirálisan árkolt, hengeres, sötétbarna *pasztagyöngy*, h: 1, ill. 0,9 cm.

g. 5 lapított gömb alakú, különböző nagyságú, sárgásbarna *pasztagyöngy*, árkolással vagy csurgatással jelzett mezőik közepén zöld pöttyel, á: 0,7–0,9 cm.

h: nagy, gyűrű alakú, sötétbarna, árkolással tagolt felületű, fehér alapon zöld közepű *szemesgyöngy*, á: 1,4 cm.

i. ellipszis metszetűvé nyomódott, vaslemezből hajlított *gyöngy*, h: 0,7 cm.

j. apró, zöldesfehér *kásagyöngy*, á: 0,4 cm.

k. sötétbarna, síma *pasztagyöngy*, amely a többiektől távolabb, a bal felkarcsonton feküdt, á: 0,85 cm.

6. A bal mellkasban, a könyöktáján apró, jellegtelen *ón-ólom*

törödékek feküdtek, talán egy megsemmisülőfélben lévő félhold alakú csüngő darabjai.⁷

MNM KO lt. sz.: 71.7.1–6.A, TM E lt. sz.: 71.9.7.

9. *str* (6. kép): Adultus korú, jó megtartású férficsontváz, m: 40, h: 153 cm, t: 80°. Vállai kissé felhúzva, karjai enyhén behajlítva.

Mellékletei:

1. a–b. Kerek metszetű bronzhuzalból készült *varkocskarika-pár*. A nagyobbik karika a bal, a kisebbik a jobb csecsnyúlvány tájáról, á: 1,9, ill. 1,5 cm.

2. A bal medencelapát külső széle alatt *csiholóvas*, h: kb. 7,7 cm. Három darabra tört.

3. Ugyanott *kova*, h: 2,2 cm.

4. A csiholó alatt, hegyével kifelé, három darabra törött *vaskés*, h: 8–10 cm lehetett.

MNM KO lt. sz.: 71.8.1–4. A, TM E lt. sz.: 71.9.8.

10. *str* (3. kép): Adultus korú nő rendszer nélkül fekvő csontmaradványai, m: 95 cm.

Melléklete nem volt.

TM E lt. sz.: 71.9.9.

11. *str* (3. kép): Adultus korú férfi hiányos alsó lábcsonthajlító, m: 40 cm, t: 60°.

Melléklete nem maradt.

TM E lt. sz.: 71.9.10.

12. *str* (3. kép): Kisgyermekcsontváz (Inf. I) maradványa közvetlenül a dózerolt felszín alatt, m: 25, h: 59 cm, t: 68°. Az alsó láb-szárai keresztetkék egymást.

Melléklete nem volt.

TM E lt. sz.: 71.9.11.

13. *str* (3. kép): Adultus korú nő közepes megtartású csontváza, m: 40, h: 151 cm, t: 68°. Jobb alkarja derékszögben a mellkasra, a bal tompaszögben a keresztcsont szélére hajlítva.

Melléklete nem volt.

TM E lt. sz.: 71.9.12.

14. *str* (6. kép): Juvenis korú leány rossz megtartású csontváza, m: 35, h: 135–145 cm, t: 60°. Bal testfele befelé fordult. Jobb alkarját derékszögben, a balt tompaszögben hajlították be. Felhúzott lábai párhuzamosan a jobb oldalukra dőlve feküdtek, de mivel a bal mintegy 10 cm-rel mélyebben volt, az eltemetéskor kellett így fektetni őket.

Mellékletei:

1. a–b. A koponya alatt és bal oldala mellett 1–1 *kauri csiga* (*Cypraea* sp.). A kisebbiken két egymásra merőleges bevágással alakították ki a lyukat, a nagyobbiknál ferde síkban vágták le a csigaházat, h: 1,45, ill. 2,05 cm.

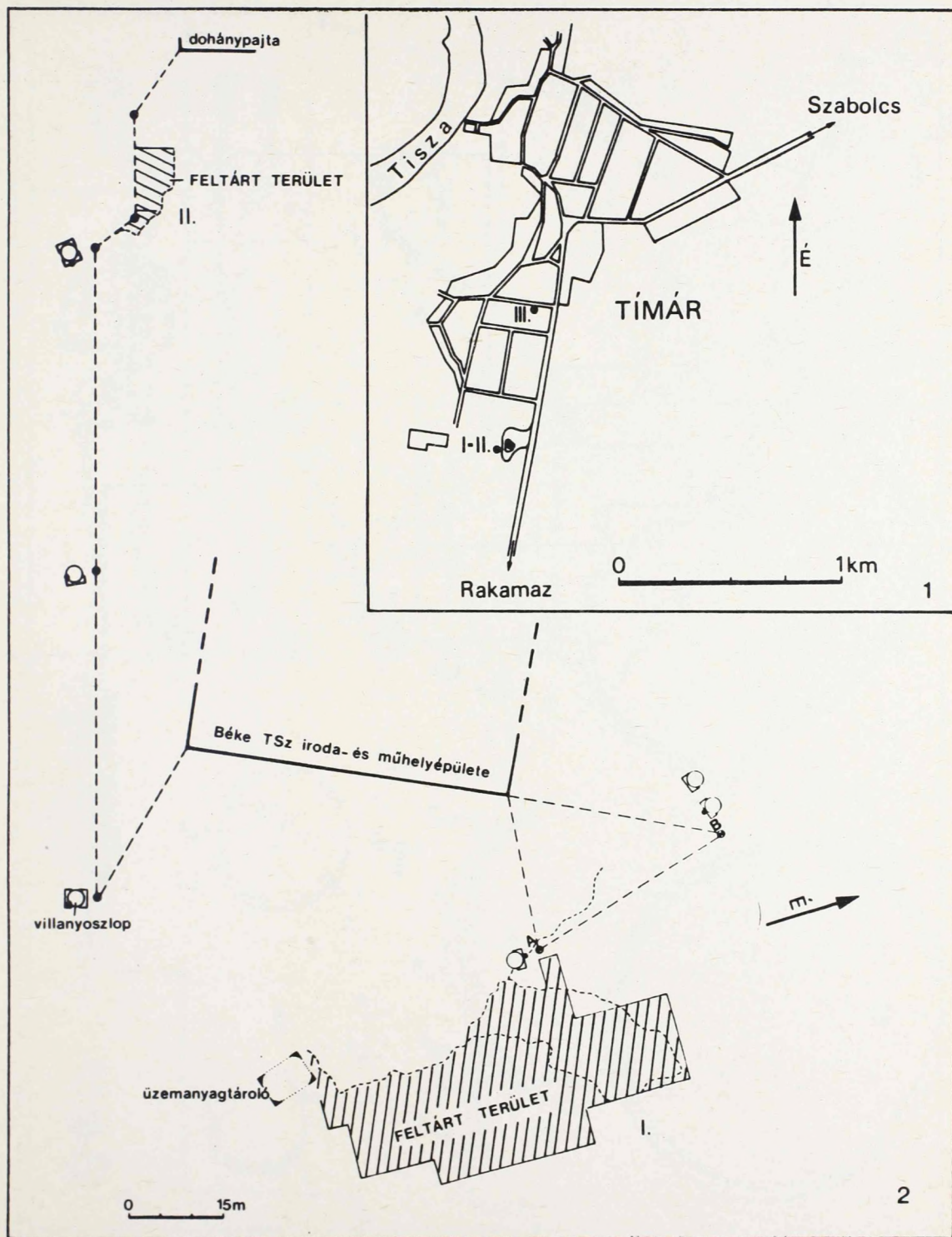
MNM KO lt. sz.: 71.9.A, TM E 71.9.13.

15. *str* (6. kép): Maturus korú nő jó megtartású csontvázának maradványa, m: 46, h: 103 cm, t: 76°. A dózerolástól csak a jobb alkarja és alsó testfele csonthajlító menekültek meg.

Mellékletei:

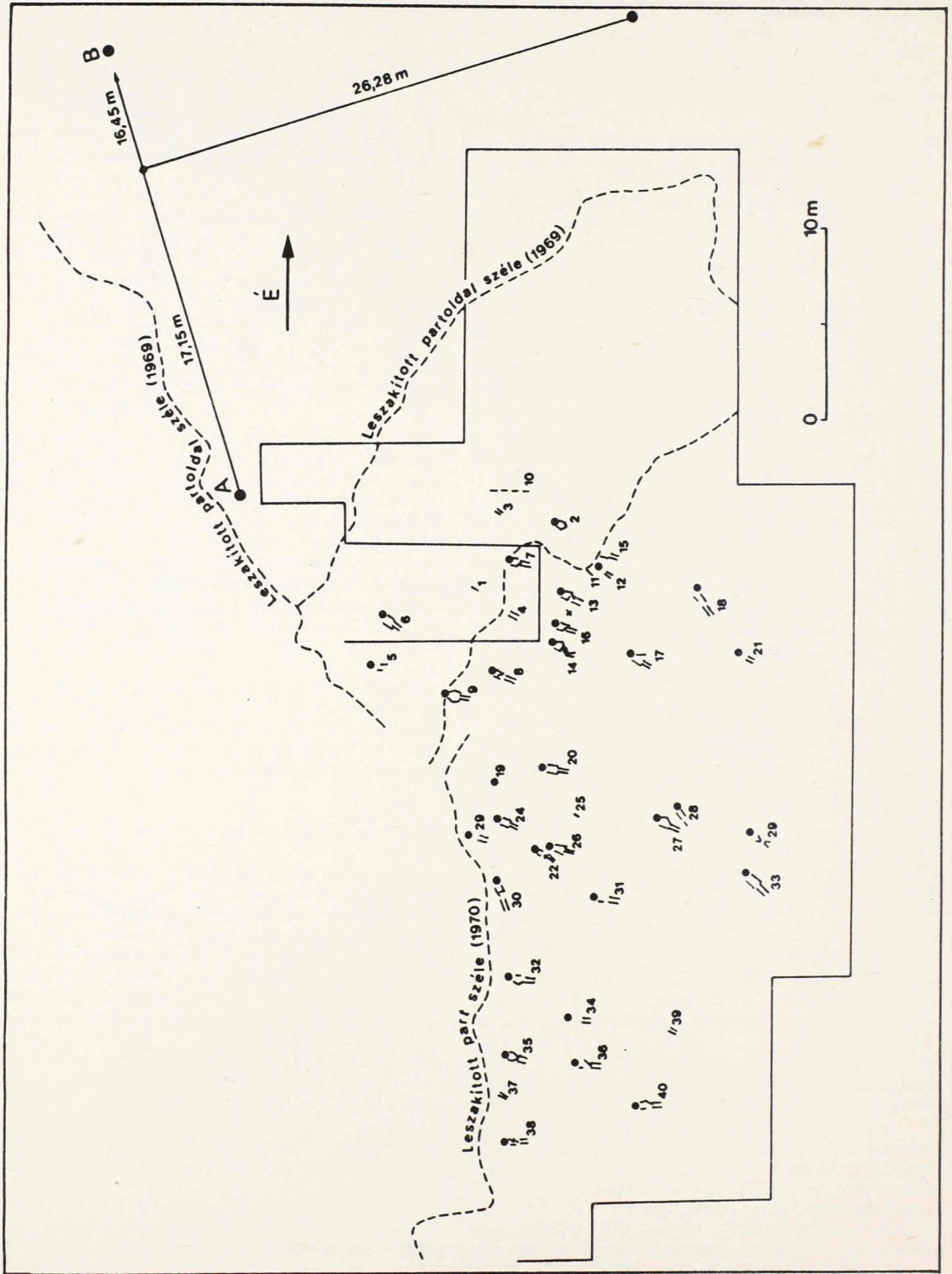
1. a–b. A jobb kézfej ujjcsonthajlító mellett, egymásra tapadva fekvő 2, egymásra hajló végű, négysegletes metszetű bronzhuzalból való *huzalgyűrű*. Úgy feküdtek, ahogy egykor a gyűrűs-ujjra lehettek húzva. Á: 2,3, ill. 2x2,2 cm.

2. A jobb lábfej elé állított *cserépbögre*. Közepesen iszapolt, homokkal és kevés apró kavicsal soványított agyagból, kézikorongon, hurkatechnikával formált. Fenékén horogkereszt alakú fenékbélyeg. Alakja zömök, vállas, legnagyobb kihasasodása a magasságának felső harmadában van. Rövid nyakához erősen kihajló rövid, ferdén levágott perem csatlakozik. Vállán egy sor bekarcolt hullámvonallal, alatta kis közőkkel bekarcolt egyenes vonallal díszített. Oxidációs égetett, átégése átlagos minőségű, a törésfelületen három rétegű: belső sötétszürke mag, külső 1–2 mm vastag felület világos árnyalatú, sárgásbarna színű (Munsell 10 YR 7/4). A külső edényfelület szürke foltos. Felszíne érdes,

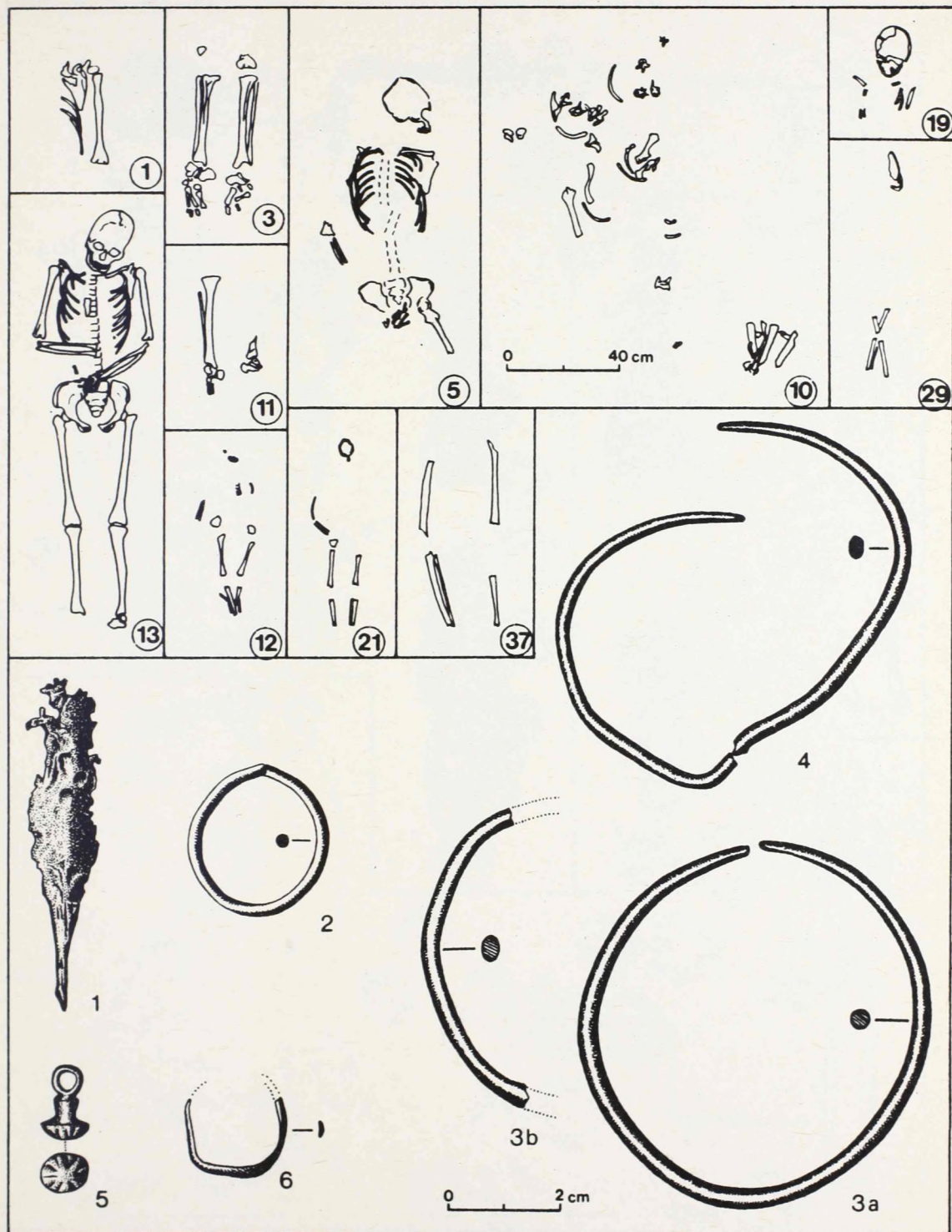
1. kép 1. A lelőhelyek környéke: I–II. Tímár, Béke TSz majorja, I–II. temetőmaradvány, III. A szórvány csörgő lelőhelye: Dózsa György u. 4; 2. Tímár Béke TSz majorja: az I–II. temetőmaradvány leletmentésének helyszínrajza

Abb. 1. 1. Umgebung der Fundorte: I–II. Tímár, Meierei der LPG Béke, I–II. Gräberfeldreste, III. Fundstelle des Rassels aus einem Streufund: Dózsa György Str. 4; 2. Tímár, Meierei der LPG Béke: Situationsplan der Rettungsgrabung der Gräberfeldreste I–II.

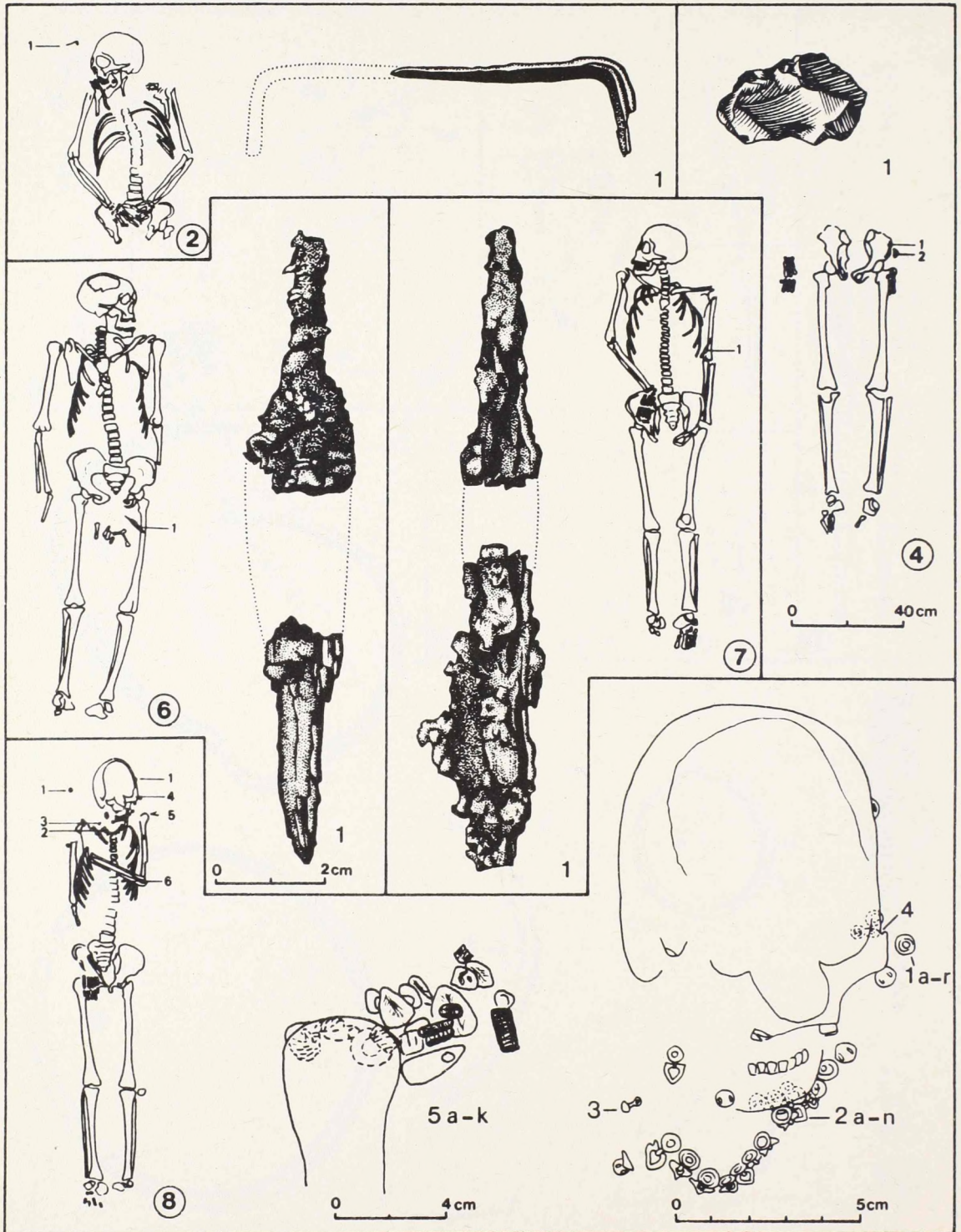

2. kép Tímár, Béke TSz majorja: az I. temetőmaradvány temetőterképe

Abb. 2. Tímár, Meierei der LPG Béke: Gräberfeldplan des Gräberfeldrestes I

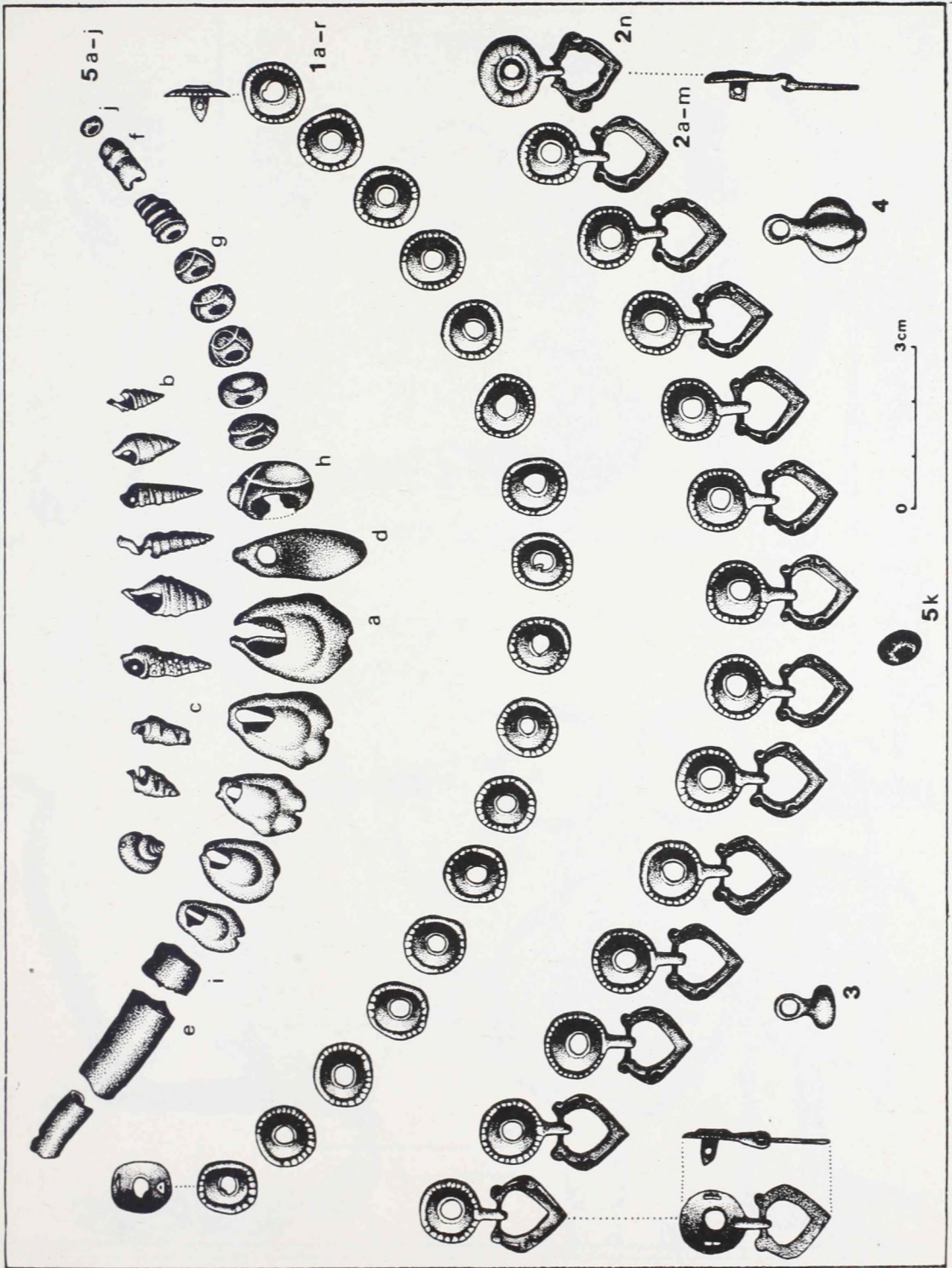

3. kép Tímár, Béke TSz majorja: I. temetőmaradvány 1., 3., 5., 10-13., 19., 21., 29. és 37. sír; az 1969. évi szórványleletek
 Abb. 3. Tímár, Meierei der LPG Béke: Gräberfeldrest I., Gräber 1., 3., 5., 10-13., 19., 21., 29., 37; Streufunde aus dem Jahr 1969.

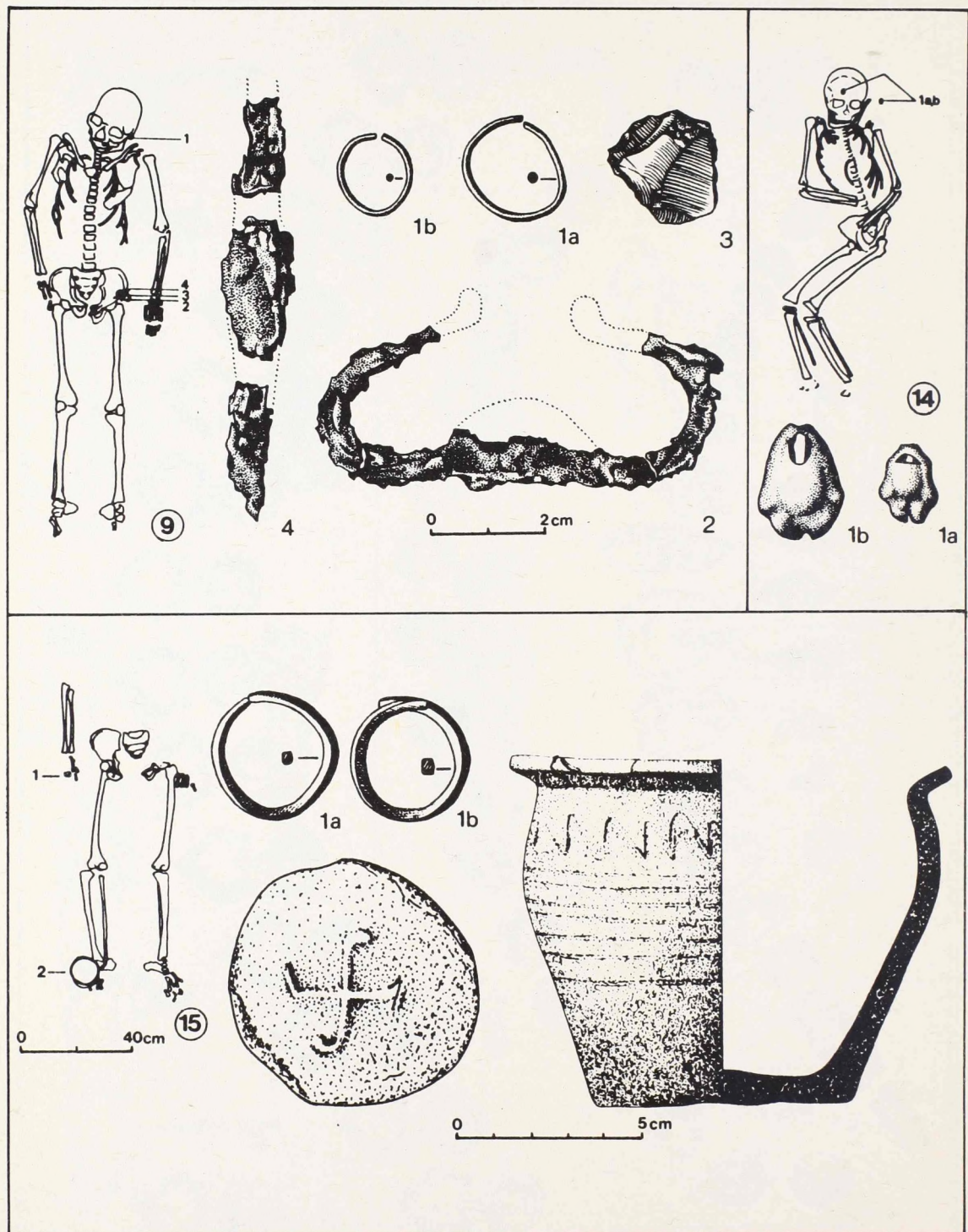

4. kép Timár, Béke Tsz majorja: I. temetőmaradvány 2., 4.,
6., 7. és 8. sír

Abb. 4. Timár, Meierei der LPG Béke: Gräberfeldrest I., Gräber
2., 4., 6., 7., 8.

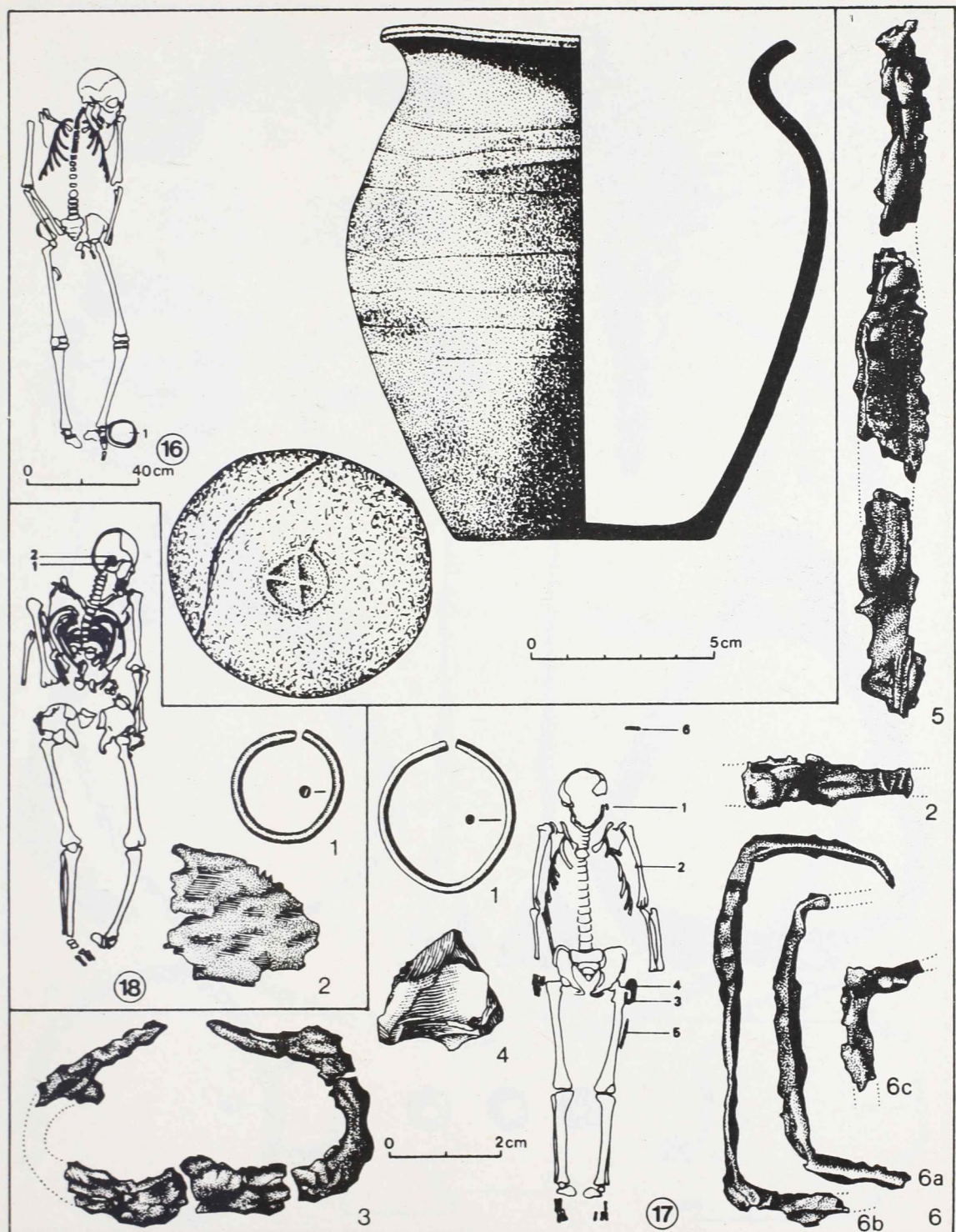

5. kép Tímár, Béke Tsz majorja: I. temetőmaradvány 8. sír
Abb. 5. Tímár, Meierei der LPG Béke: Gräberfeldrest I., Grab 8

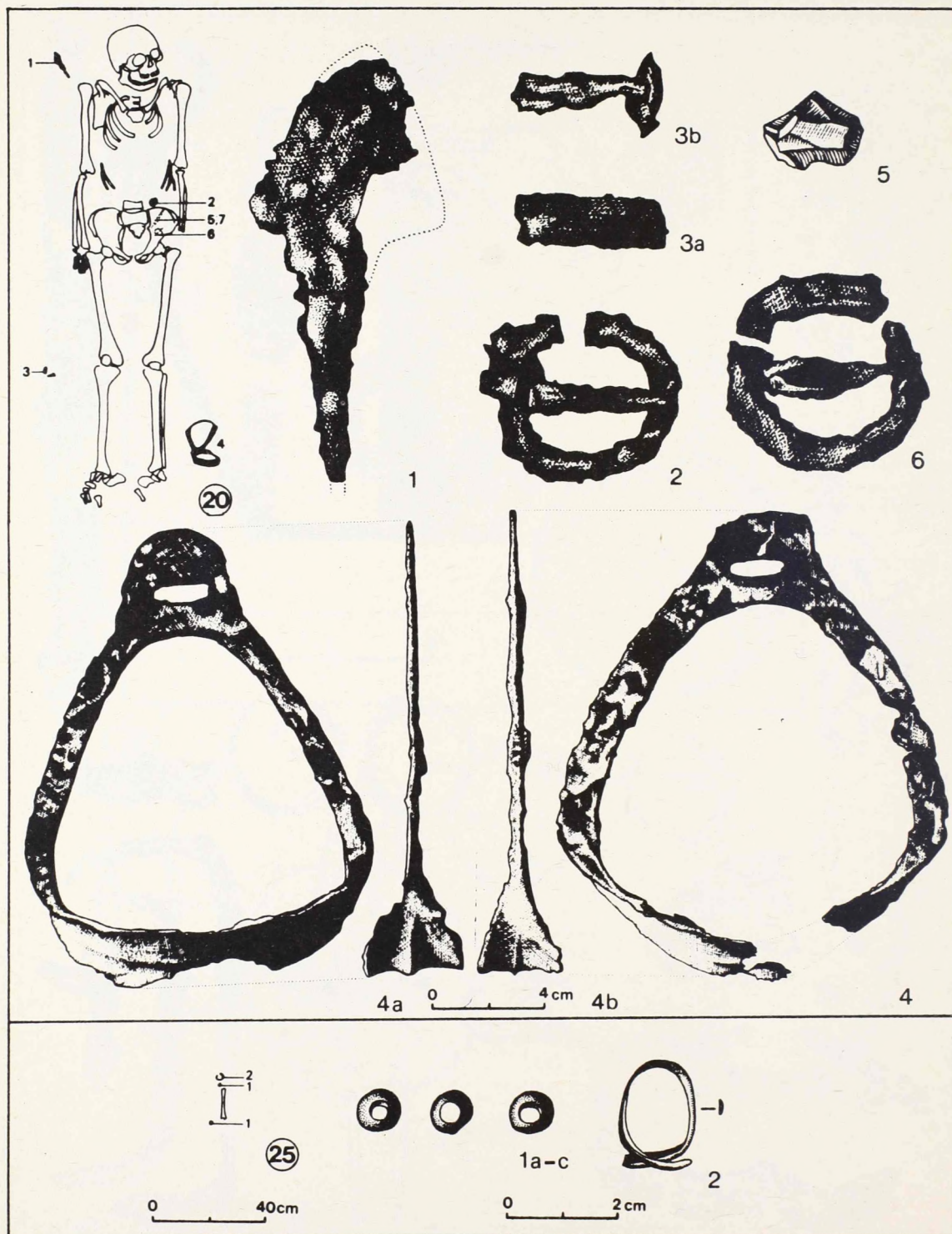
6. kép Tímár, Béke TSz majorja: I. Temetőmaradvány 9., 14.
és 15. sír

Abb. 6. Tímár, Meierei der LPG Béke: Gräberfeldrest I., Gräber
9., 14., 15.

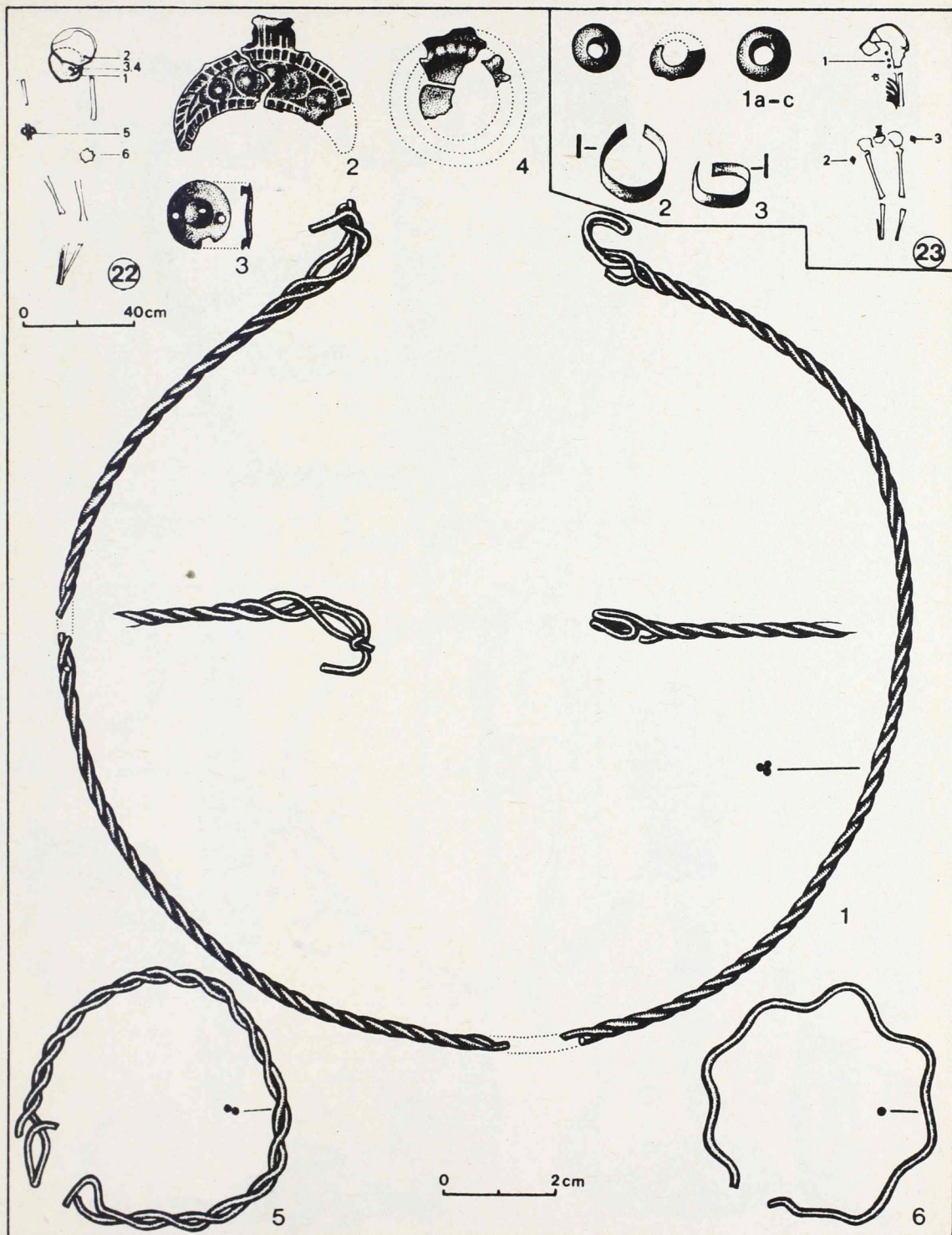
7. kép Tímár, Béke Tsz majorja: I. temetőmaradvány
16., 17. és 18. sír

Abb. 7. Tímár, Meierei der LPG Béke: Gräberfeldrest
I., Gräber 16., 17., 18.

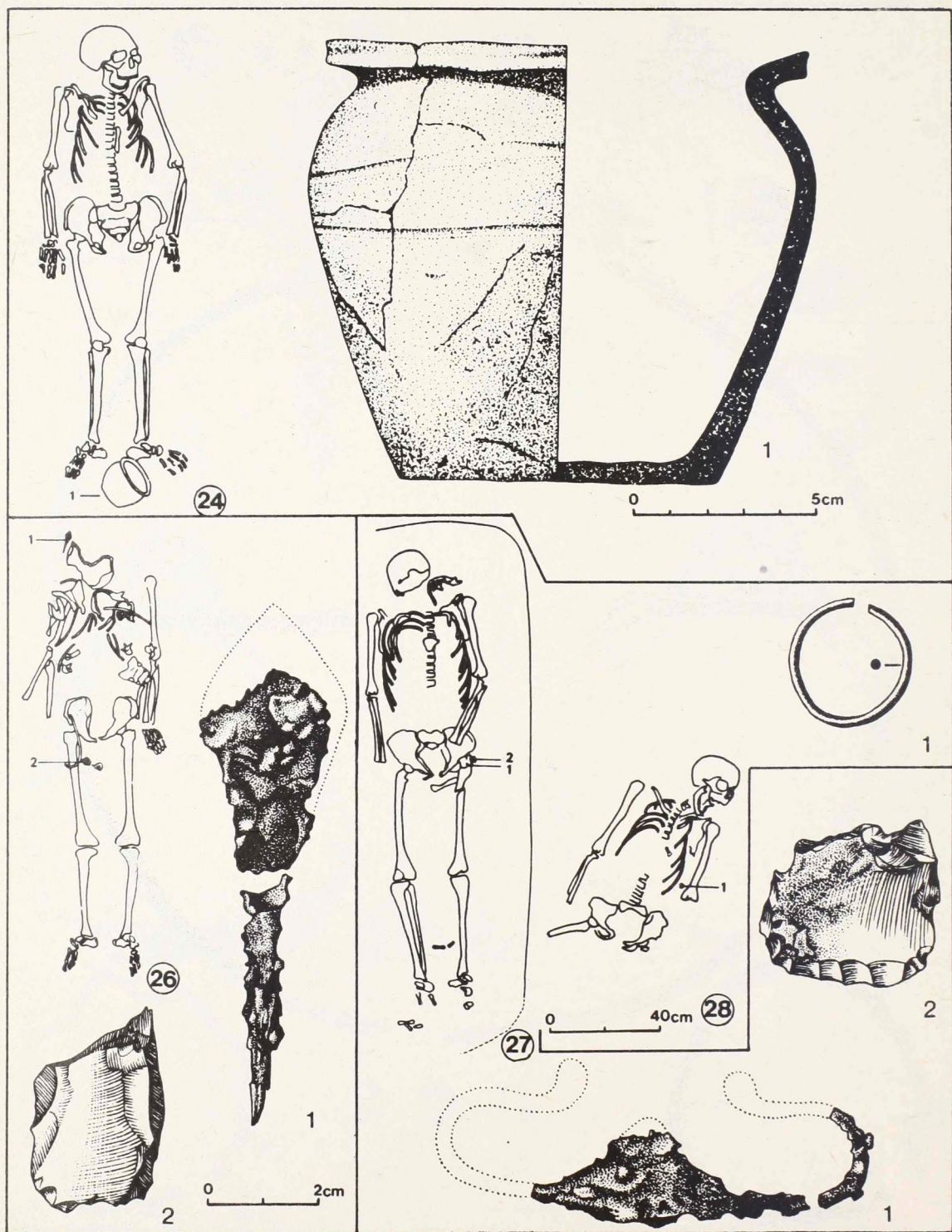
8. kép Tímár, Béke TSz majorja: I. temetőmaradvány
20. és 25. sír

Abb. 8. Tímár, Meierei der LPG Béke: Gräberfeld I.,
Gräber 20., 25.

9. kép Tímár, Béke TSz majorja: I. temetőmaradvány
22. és 23. sír

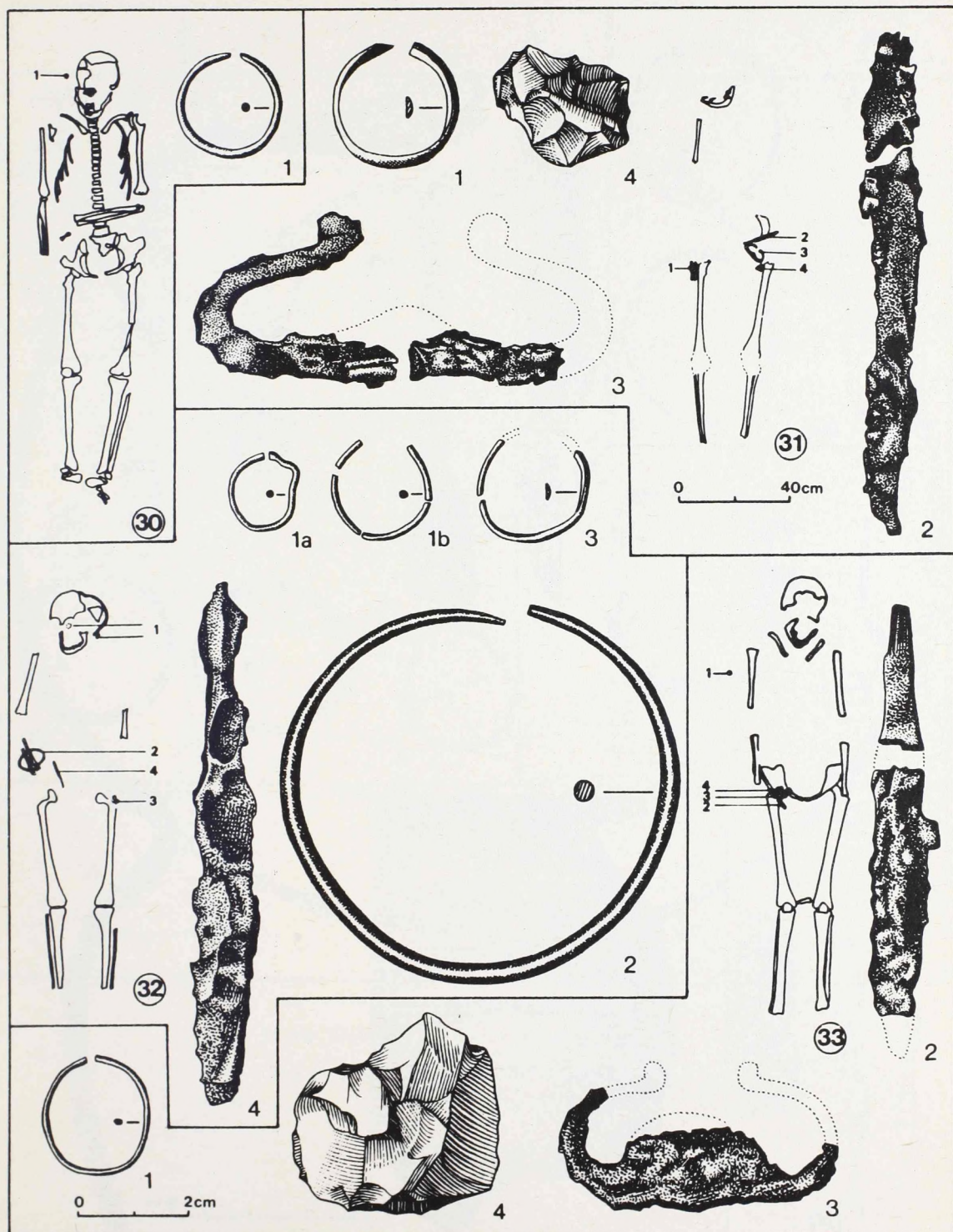
Abb. 9. Tímár, Meierei der LPG Béke: Gräberfeldrest
I., Gräber 22., 23.

10. kép Tímár, Béke TSz majorja: I. temetőmaradvány

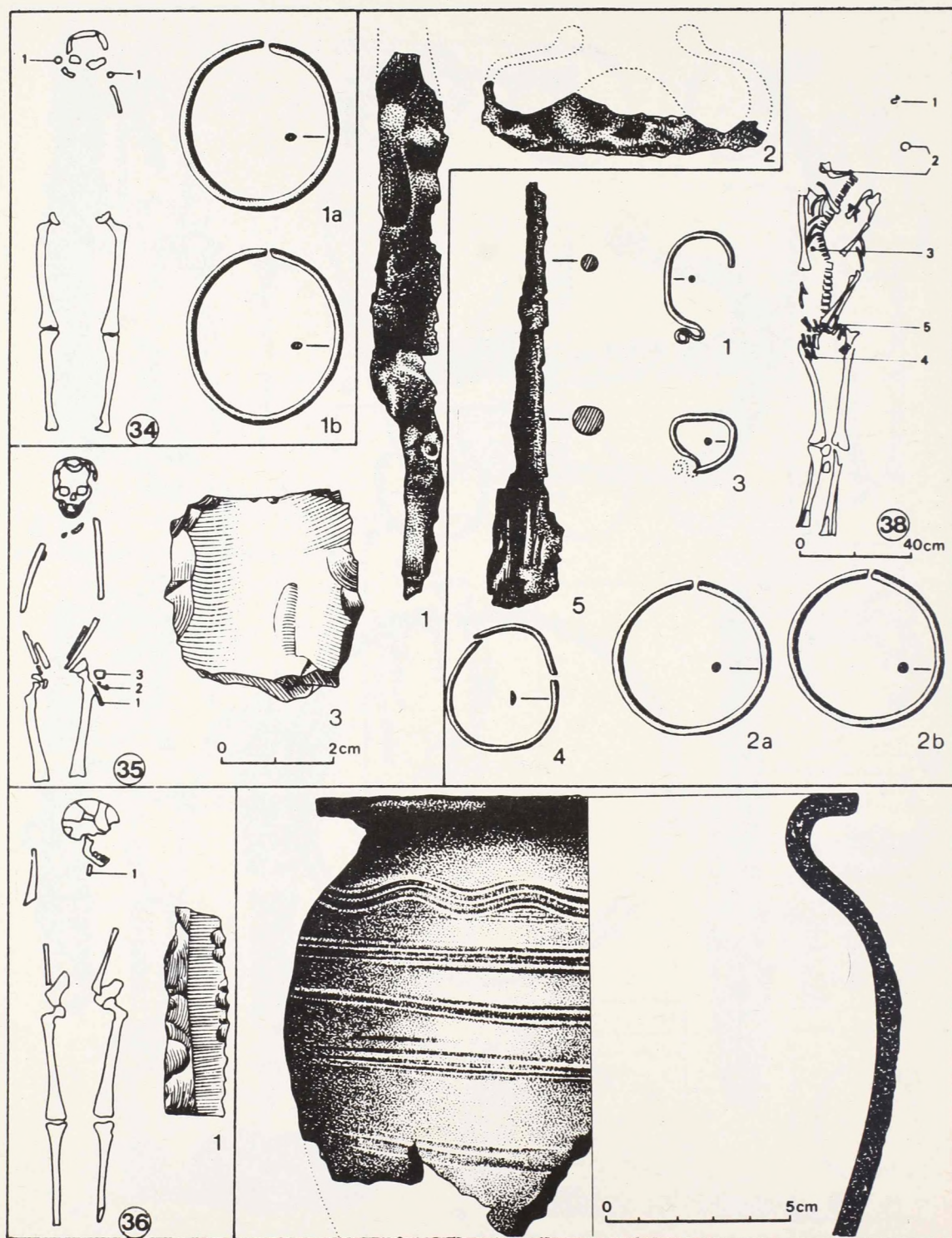
24., 26., 27–29. sír

Abb. 10. Tímár, Meierei der LPG Béke: Gräberfeldrest
I., Gräber 24., 26., 27–29

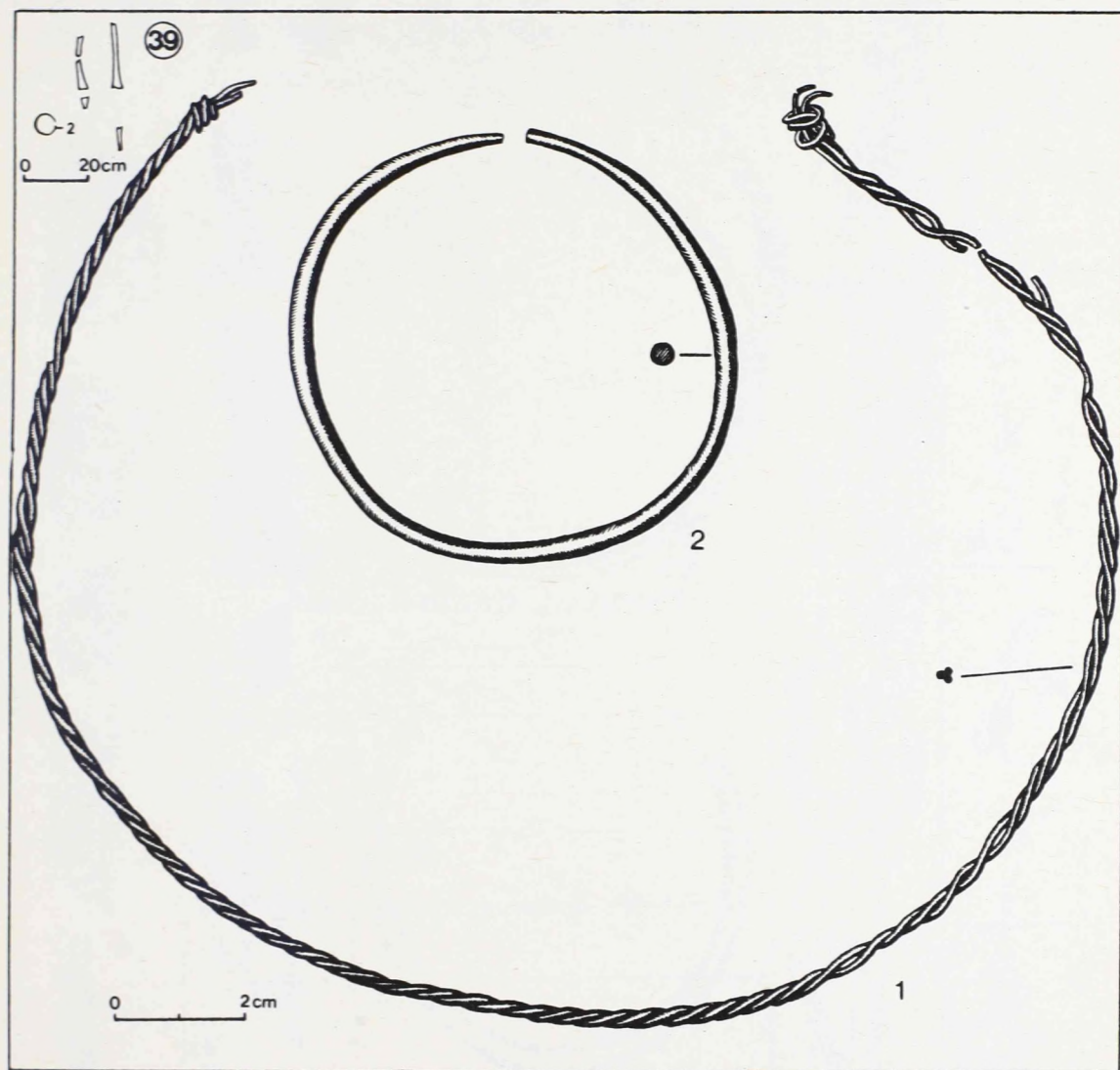
11. kép Tímár, Béke TSz majorja: I. temetőmaradvány
30-33. sír

Abb. 11. Tímár, Meierei der LPG Béke: Gräberfeldrest
I., Gräber 30-33.

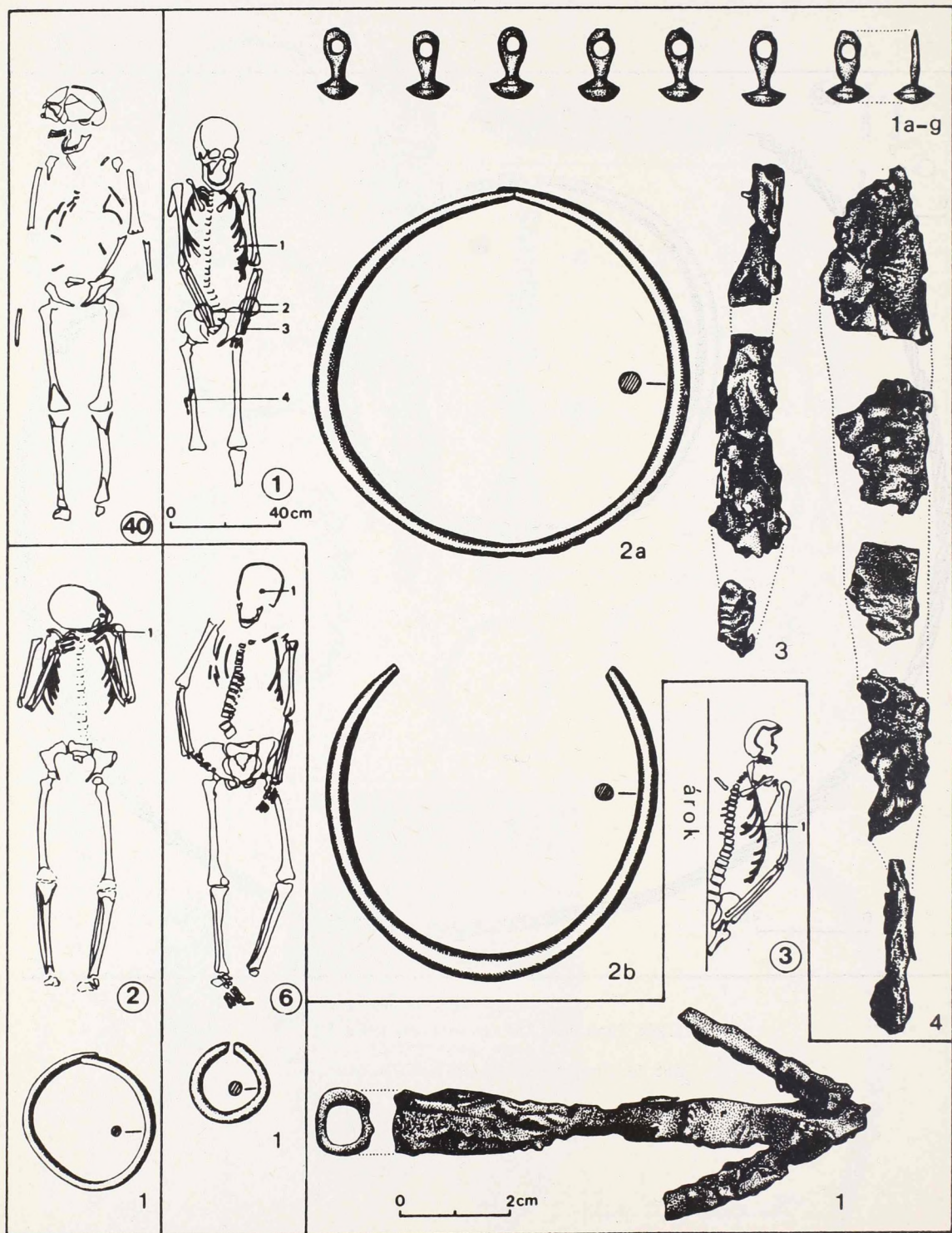
12. kép Tímár, Béke TSz majorja: I. temetőmaradvány
34–36., 38. sír; az 1970. évi szórvány edény

Abb. 12. Tímár, Meierei der LPG Béke: Gräberfeldrest
I., Gräber 34–36., 38; Gefäß aus dem Streufund des Jahres
1970

13. kép Tímár, Béke TSz majorja: I. temetőmaradvány
39. sír

Abb. 13. Tímár, Meierei der LPG Béke: Gräberfeldrest
I., Grab 39.

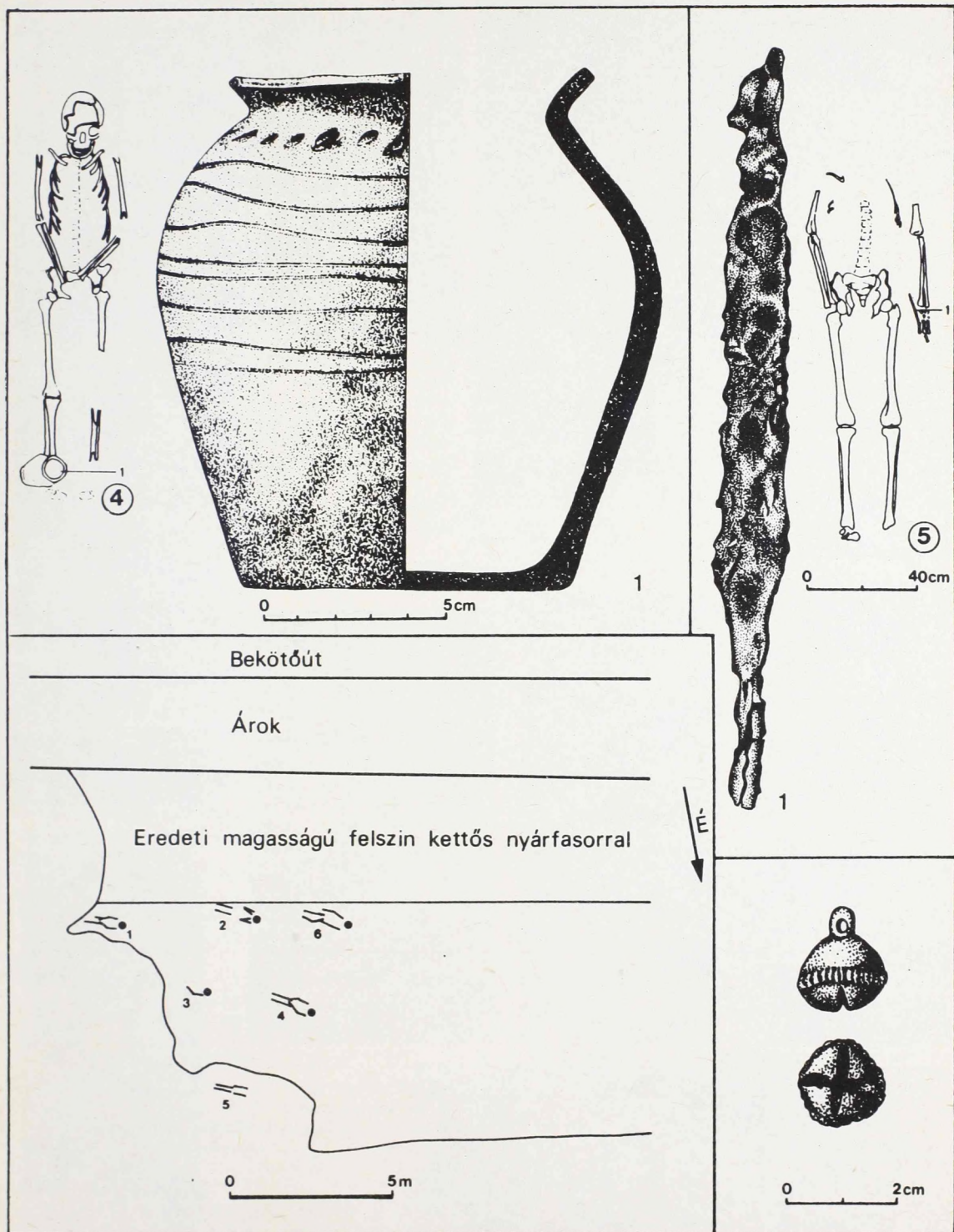

14. kép Timár, Béke TSz majorja: I. temetőmaradvány

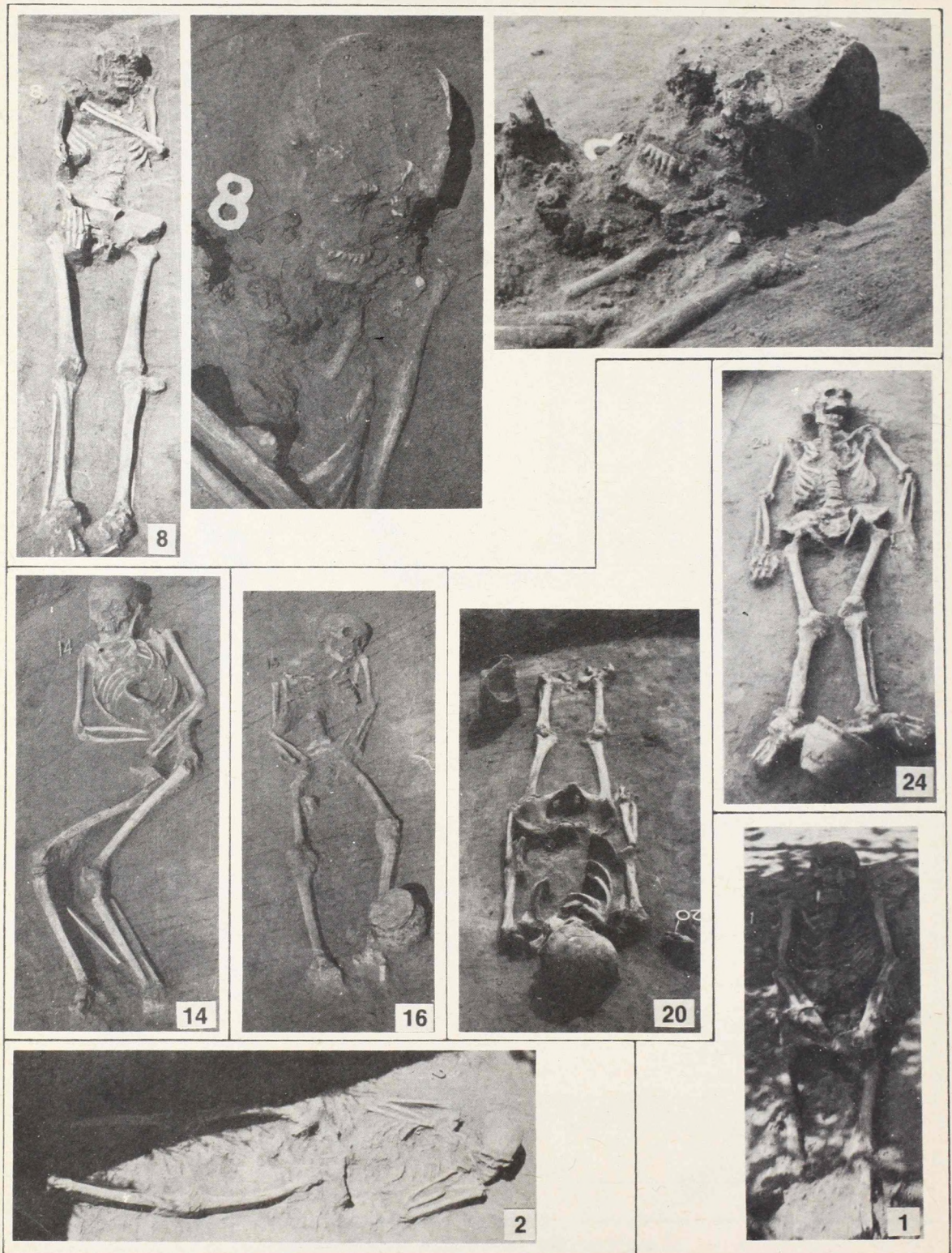
40. sír; II. temetőmaradvány 1–3. és 6. sír

Abb. 14. Timár, Meierei der LPG Béke: Gräberfeldrest

I, Grab 40; Gräberfeldrest II, Gräber 1–3., 6.

15. kép Tímár, Béke TSz majorja: II. Temetőmaradvány
 4–5. sír; a II. temetőmaradvány temetőtérképe;
 a Dózsa György u. 4. sz. alatt talált bronzcsörgő
 Abb. 15. Tímár, Meierei der LPG Béke: Gräberfeldrest
 II., Gräber 4–5; Gräberfeldkarte des Gräberfeldrestes II;
 unter Dózsa György Str. 4. gefundene Bronzerassel

16. kép Timár, Béke TSz majorja: I. temetőmaradvány 8., 14., 16., 20., 24. sír; II. temetőmaradvány 1. és 2. sír
 Abb. 16. Timár, Meierei der LPG Béke: Gräberfeldrest I, Gräber 8., 14., 16., 20., 24; Gräberfeldrest II, Gräber 1–2

a külső felületét jobban elsimították. Peremének nagy része kiegészített. M: kb. 9, perem á: kb. 12, legn. sz.: 11,3, fenék á: 7 cm.

MNM KO lt. sz.: 71.10.1–2.A, TM E lt. sz.: 71.9.14.

16. *sír* (7. kép): Juvenis korú leány közepes megtartású csontváza, m: 45, h: 139 cm, t: 74°. Koponyája a bal vállára billent. Jobb karja enyhén behajlítva, a bal nyújtva. Bal lába kissé behajlítva.

Melléklete:

1. A bal lábfej elé állított *cserepfazék*. Közepesen iszapolt, homokkal soványított agyagból, kézikorongon, hurkatechnikával készült. A homokban elég magas a csillám részaránya. Fenekét négykülsős kerék alakú fenékbélyeg díszíti. Alakja nyúlánk, válas, legnagyobb kihasasodása a magasságának felső harmadában van. Rövid nyakához ívelten kihajló, elvékonyodó perem csatlakozik. Kis közökkel bekarcolt egyenes, spirálisan körbefutó vonal díszíti. az alsó harmada viszont díszítetlen. Redukciós égetésű (itt sötétszürke színű), oxidációs (sötétsárga) foltokkal; az égetés átlagos minőségű, a törésselületen három rétegű: a belső mag sötétszürke, a külső 1–2 mm vastag réteg világosabb szürke. Felszíne alig érdes, a külső felületét jobban elsimították. Törés-és repedésnyomok hálózatként be, pereme kiegészített. M: 13,9, perem á: 10,7–11,6, legn. sz.: 12,9, fenék á: 7,1–7,6 cm.

MNM KO lt. sz.: 71.11.A, TM E lt. sz.: 71.9.15.

17. *sír* (7. kép): Adultus korú férfi közepes megtartású csontváza, m: 130, h: 157 cm, t: 56°. Vállai felhúzva, karjai a test mellett nyújtva.

Mellékletei:

1. Az állkapocs bal oldala mellett csaknem függőleges helyzetű rosszezüst *varkocskarika*, á: 2,4 x 2,8 cm.

2. A bal felkar közepe alatt lemezes, kissé ívelt felületű *vaspánt* töredék, h: 3,1 cm.

3. A bal combsont fejének külső oldalánál *csiholóvas*, amely a felszedéskor hét darabra tört.

4. Ennek szárai között *kova*, h: 2,3 cm.

5. A bal combsontközép külső oldala mellett egyélű *vaskés*, hegyével a kézfej felé, h: kb. 12 cm.

6. a–c. A sírra találás előtt a koponya *tájérról*, ill. a sír fejevéből előkerült rövidebb, ill. hosszabb, mindkét végén derékszögben behajlított *vaspánt* (koporsóvasalás ?), h: 5,3, ill. 6,8 cm. Egy további töredék előkorlási helye feljegyzetlen maradt, h: 2,3 cm.

MNM KO lt. sz.: 71.14.1–6.A, TM E lt. sz.: 71.9.16.

18. *sír* (7. kép): Adultus korú nő közepes megtartású csontváza, m: 145, h: 156 cm, t: 30°. Koponyája a bal oldalára fordult. Karjai nyújtva. Jobb alkarját és hastájékének csontjait állati bolygatás érte.

Mellékletei:

1. A koponya alatt ezüst *varkocskarika*, á: 2x2,2 cm.

2. A koponya alatt lekerekített végű, szalagszerű *bőrscsik* maradványa. (vö. függelék!).

MNM KO lt. sz.: 71.15.1–2.A, TM E lt. sz.: 71.9.17.

19. *sír* (3. kép): Gyermekcsontváz (Inf. II) igen rossz megtartású maradványa, m: 65, h: 32 cm, t: 53°. A megtaláláskor megsérült koponyáján kívül csak mellkasának maradványai őrződtek meg, a többi része röggel fordulhatott ki.

Melléklete nem volt.

TM E lt. sz.: 79.1.1.

20. *sír* (8. kép): Jó állapotú férficsontváz⁹, m: 125, h: 167 cm, t: 82°. Koponyája kissé balra fordult, a karjai nyújtva. Mellkasát állati bolygatás érte.

Mellékletei:

1. A jobb vállnál lapos, deltoid alakú, rövid vágóélű *vasnyílcsúcs*, hegyével a sír sarka felé. Darabokra törött, h: kb. 11 cm volt.

2. A bal deréktáján ovális, kerek metszetű *vascsat*; kettétört, á: 3,4 x 3,1 cm.

3. a–b. A jobb térd mellett, a sírszél táján 2 *vaslemezke*. Az egyik téglalap alakú, h: 2,6 cm, a másik T alakban szétágazó végű, h: 2,7 cm.

4. a–b. A bal alsó lábszár és a sír széle között feküdt a körte alakú, felemás *vaskenyelpár*, az egyik példány talpalójával felfelé, csaknem függőlegesen, a másik ferdén, fülével az előbbi szárához érve. Mindkettő a körte alakú és a „vállába kovácsolt fülű” típusok közötti átmeneti forma, amelyen a féllipszis alakú, lapos fül megtört vonalakkal szélesül tovább a száruk síkjába. A szíjnyílás lapított ellipszis alakú. Mindkét példány szárai laposak, és ívelt, az alján három hosszanti bordával erősített talpalóba futnak. Száraik aszimmetrikus méretezése jól megfigyelhető. Noha hasonlóak, fülük alakítása, száruk vonalvezetése és szélessége annyira különböző, hogy azonos típusú, de felemás párnak kell őket tekinteni. Az ép példány m: 16,5, sz: 12,6 cm, a hiányosé pedig m: kb. 16,8 cm lehetett. Mindkettő igen rossz állapotban.

5. A bal medencelapát alatt apró *kova*, h: 1,9 cm.

6. Mellette kerek, lapos *vascsat*. Kettétört, pecke levált, á: 3,7 cm.

7. Ugyanott, a kova mellett, hegyével a könyök irányában fekvő *vaskés*. A felszedéskor megsemmisült, h: kb. 8 cm volt.

MNM KO lt. sz.: 71.16.1–6.A

21. *sír* (3. kép): Igen rossz megtartású kisgyermek csontváz (Inf. I) maradványa, m: 82, h: 70 cm, t: 60°. Szelvényásás közben semmisült meg. Jobb karja be volt hajlítva.

Melléklete nem volt.

TM E lt. sz.: 71.9.18.

22. *sír* (9. kép): Közepes megtartású kisgyermek csontváz (Inf. I) közvetlenül a dózerolt felszín alatt, m: 5–10, h: 94 cm, t: 62°. Szétromsolódott koponyáján kívül, nyújtott helyzetű jobb karja, bal felkarja és a bal oldalára dőlt, kissé behajlított, s a bokánál egymást keresztező lábainak csontjai maradtak meg.

Mellékletei:

1. 3 kerek metszetű vékony bronzszárból csavart kampósan záródó *nyakpercec*. A nyakban, de már 3 részre törötten feküdt, h: 14,7, 10,9, 8,7, á: 0,3 cm.

2. A koponya bal oldala alatt ólom *félhold alakú csungó*. Hiányos; a megtaláláskor 3 darabban volt, azóta tovább töredezett. Felületét rácsmintás keret szegélyezte. A belső mezőt kétoldalán 1–1 nagyobb és kisebb körrel övezett dudor, a közepén egy további, félkörbe foglalt dudor díszítette, s a mező 2 szélét csúcsba futó levélminta zárta. Lapos fülében kis átmérőjű lyuk. H: kb. 3,3 cm.

3. Az állkapocs bal belső oldalához tapadva, tehát a szájüregeben fekvő kerek bronz *ingnyakdész veret*. Domborodó felületének közepén kerek bemélyedés. Hátoldalán 2 szegecs. Pereme egy helyütt kitört, a közepén öntési hibából való kis lyuk. Másodlagosan felhasználva a két szélén, átellenben átlukasztották és úgy varrhatták fel; á: 1,15 cm.

4. Az előző mellett fekvő nagyobb aranyozott ezüst *ruhadész* töredéke. Kerek lapjának csak a peremdíszítése ismerhető fel, itt kettősen felgyűrűt szegély között finom fogazású árok fut; h: 1,2 cm.

5. A jobb alkarra húzva, ferde helyzetben feküdt egy 2 kerek metszetű bronzhuzalból csavart, csak visszagörbített végű, apró *karpercec*. Talán csak a temetésre készült, mert hegyes végei megsérthették volna a kisbaba kezét. Á: 4,7–4,9 cm.

6. A hiányzó bal kézfej táján, vízszintesen fekvő, kerek metszetű bronzhuzalból hullámosan hajlítgatott apró *karpercec*, á: 4,1–4,3 cm.

MNM KO lt. sz.: 71.17.1–6.A, TM E lt. sz.: 79.1.2.

23. *sír* (9. kép): Közepes megtartású kisgyermek csontváz (Inf. I) maradványa; közvetlenül a dózerolt felszín alatt feküdt, m:

10–15, h: 79 cm, t: 70°. Koponyáját és jobb felső testfelét a szelvényásáskor sértették meg.

Mellékletei:

1. a–c. A koponya alatt, a nyakcsigolyák mellett 2 ép és 1 fél *pasztagyöngy*. Az előbbieket barna szemegyöngyök, dudoraiokról már lekopott a máz; az utóbbi sárga színű. Á: 1, 0,85, 1 cm.
2. A jobb kéz gyűrűsujján bronzlemezről hajlított, D alakú, nyitott *pántgyűrűcske*, á: 1,1x0,8 cm.
3. A bal kéz gyűrűsujján hasonló, de kerekre hajlított *pántgyűrűcske*, á: 1,2 cm.

MNM KO lt. sz.: 71.18.1–3.A, TM E lt. sz.: 79.1.3.

24. *sír* (10. kép): Senior korú férfi kitűnő megtartású csontváza, m: 120, h: 160 cm, t: 65°. Koponyája – leesett állkapocssal – a bal oldala felé billent. Karjai a test mellett nyújtva.

Melléklete:

1. A kétfelé néző lábfejek között, a sarkak előtt, félig a bal lábfej felé dőlt *cserépfazék*. Közepesen iszapolt, és homokkal, apró fehér kavicszemekkel soványított agyagból, kézikorongon, hurkatechnikával készült. Fenékén nincs bélyeg. Alakja zömök, vállas, legnagyobb kihasasodása magasságának felső harmadában van. Rövid nyakához erősen kihajló, rövid, függőlegesen levágott szélű perem csatlakozik. Egyetlen kis közökkel bekarcolt egyenes vonal díszíti, amely több helyen lapos ívű hullámvonalba megy át. A kiegészítő peremének egy része megnyomódott. Égetése oxidációs, átégése átlagos minőségű, a törésselületen három rétegű: a belső mag sötétszürke, a külső 1–2 mm vastag pedig sötétsárga árnyalatú barna (Munsell 7,5 YR 6/4–6/6 között). Külső felszínén több koromfolt, a lapos perem közepén körbefutó koromcsík, ami esetleg a fedőhasználatra utal. Felülete a kavicsos soványítás miatt érdes, a külső felszínét jobban elsimították. Darabokra törött, s kiegészítve összeállított. M: 11,7–12,1, perem á: 12,8–13,2, legn. sz: 13,9, fenék á: 8,5–8,9 cm.

MNM KO lt. sz.: 17.19.A, TM E lt. sz.: 71.9.19.

25. *sír* (8. kép): Igen rossz megtartású kisgyermek csontváz (Inf. I) maradványa, m: 75 cm, t: 90°. Koponyája és mellkasa egy ásonnyommal kifordult, helyén csak az egyik combcsontja maradt.

Mellékletei:

1. a–c. A combcsont végeinél 1–1 sárga lapos *pasztagyöngy* és egy barna, vörössel mintázott apró *szemesgyöngy*. Egy további *szemesgyöngy* a koponya feltételezett helye táján került elő. Á: 0,8 cm.

2. A bal kézfej helyén egymásra hajtott végű, bronz *pántgyűrű*. Erősen összehajtották, hogy a kisbaba ujjára alkalmas legyen, á: 1,9x1,4 cm.

MNM KO lt. sz.: 17.20.1–2.A, TM E lt. sz.: 79.1.4.

26. *sír* (10. kép): Maturus korú férfi közepes megtartású csontváza, m: 35, h: 148 cm, t: 75°. Koponyája a megtaláláskor sérült meg. Mellkasát állat dúlhatta szét, lapockái egymáson, bordái rendszertelenül feküdtek. Állkapcsa a szegycsont tájára, keresztcsontja a bal könyök mellé került. Karjai a test mellett lehettek nyújtva.

Mellékletei:

1. A jobb halántéktáj mellett, tuskéjével a váll felé fekvő, rövid vágóélű deltoid alakú vas *nyílcsúc*s. Apró darabokra törött, h: kb. 8–10 cm volt.
2. A jobb combcsont belső oldala mellett nagy *kova*, h: 3,8 cm.

MNM KO lt. sz.: 71.21.1–2.A, TM E lt. sz.: 79.1.5.

27. *sír* (10. kép): Senior korú férfi közepes megtartású csontváza, m: 145, h: 160 cm, t: 58°. Sírfoltjának fejege és jobb oldala is megfigyelhető volt. Valószínű, hogy gödrének ásásakor semmisítették meg a 28. sír csontvázában alsó testfelét. A koponya felfordult, az állkapocs a bal váll elé csúszott, az egyik kulcsont a bal combcsont alá került, talán ugyanazon állati bolygatás ered-

ményeként, ami a mellkast is érte. A jobb kar nyújtva, a bal tompaszögben behajlítva.

Mellékletei:

1. A bal combcsontfej mellett darabokra törött *csiholóvas*.
2. Ugyanott, az egyik oldalán megmunkált lapos *kova*, á: 3,6 cm.

MNM KO lt. sz.: 71.22.1–2.A, TM E lt. sz.: 71.9.20.

28. *sír* (10. kép): Adultus korú nő közepes megtartású csontváza maradványa, m: 110, h: 90 cm, t: 32°. Leesett állkapcsú koponyája a bal oldalára fordult. Jobb karja nyújtva. Alsótestének csontjait a 27. sír gödrének ásásakor semmisítették meg. A megmaradt combcsonttörédekekből arra lehet következtetni, hogy erősen behajlított lábbal feketett.

Melléklete:

1. A bal könyök belső oldalánál bronz *varkocskarika*, á: 2,2 cm.

MNM KO lt. sz.: 71.23.A, TM E lt. sz.: 79.1.6.

29. *sír* (10. kép): Kisgyermekcsontváz (Inf. I) rossz megtartású maradványa, m: 60, h: 84 cm, t: 66°. Szelvényásás közben semmisült meg. Lábsontjai egymást keresztelték.

Melléklete nem volt.

TM E lt. sz.: 79.1.7.

30. *sír* (11. kép): Maturus korú férfi közepes megtartású csontváza, m: 52, h: 159 cm, t: 24°. Jobb karja nyújtva, a bal derékszögben behajlítva.

Melléklete:

1. A koponya jobb oldalánál ezüst *varkocskarika*, á: 1,8 cm.

MNM KO lt. sz.: 71.24.A, TM E lt. sz.: 79.1.8.

31. *sír* (11. kép): Meghatározhatatlan nemű, igen rossz megtartású felnőttcsontváz, m: 115, h: 141 cm, t: 78°.

Mellékletei alapján férfinak tekinthető. Csontjai nagy része elporladt, koponyája szivacsos porrá vált.

Mellékletei:

1. A jobb kéz gyűrűsujján domború felületű, nyitott bronz *lemezgyűrű*, á: 2,2 cm.

2. A bal medencelapáton keresztben, hegyével a sír széle felé, egyélű, egyenes *vaskés*. Darabokra törött, egykori h: kb. 14 cm volt.

3. A bal combcsontfő táján *csiholóvas*. Apró darabokra törött, h: kb. 8 cm volt.

4. Az előbbi mellett apró *kova*, h: 2,4 cm.

MNM KO lt. sz.: 71.25.1–4.A, TM E lt. sz.: 79.1.9.

32. *sír* (11. kép): Adultus korú nő rossz megtartású csontváza, m: 50, h: 147 cm, t: 80°. A koponyáját és néhány hosszúcsontját kivéve, elporladt. A koponya kissé a jobb oldala felé billent. Jobb karja tompaszögben behajlítva, a bal valószínűleg nyújtva.

Mellékletei:

1. a–b. A bal csecsnyúlvány mellett, ill. a koponya alatt 1–1 apró, bronz *varkocskarika*, á: 1,3 cm, a másik töredékes.

2. A jobb alkaron kerek metszetű, hegyesedő végű, bronz *huzalkarperec*, á: 7 cm.

3. A bal kéz gyűrűsujján kettétört, hiányos, domború felületű bronz *pántgyűrű*, á: 2,1 cm.

4. A jobb medencelapát helyén, egyélű, egyenes *vaskés* hegyével a jobb könyök felé, h: 9,5 (kb. 11 cm lehetett).

MNM KO lt. sz.: 71.26.1–4.A, TM E lt. sz.: 71.9.21.

33. *sír* (11. kép): Maturus korú férfi rossz megtartású csontváza, m: 130, h: 159 cm, t: 50°. Karjai kinyújtva.

Mellékletei:

1. A jobb felkar külső oldalánál bronz *varkocskarika*, á: 1,9 cm.

2. A jobb combcsontfő alatt, tuskéjével az alkar, fokával a combcsont felé egyélű, egyenes *vaskés*, h: kb. 8 cm.

3. Az előbbi mellett, a medence alatt *csiholóvas*, egyik karja le-tört, h: 5 cm.

4. A csiholó szárjai között nagy, lapos *kova*, sz: 3,8 cm.
MNM KO lt. sz.: 71.27.1–4.A, TM E lt. sz.: 71.9.22.

34. *sír* (12. kép): Feltehetőleg női csontváz, igen rossz állapotban, m: 87, h: 146 cm, t: 86°. ¹⁰

1. a–b. A koponya kétoldalán 1–1 nagy méretű, bronz *var-kocskarika*, á: 2,8 cm.

MNM KO lt. sz.: 71.28.A, TM E lt. sz.: 79.1.10.

35. *sír* (12. kép): Maturus korú férfi igen rossz megtartású csontvázának maradványa, m: 96, h: 119 cm, t: 74°. Mindkét alkarja a medencére hajlítva. Alsó lábszárainak csontjai nem kerültek elő.

1. A bal combcsont külső oldalánál egyenes, egyélű *vaskés*, h: töredékesen 9,8 cm.

2. Az előző mellett kis méretű *csiholóvas*, töredékes h: 5,3 cm.
3. A csiholó mellett nagy méretű, lapos *kova*, h: 3,7 cm.

MNM KO lt. sz.: 71.29.1–3. A, TM E lt. sz.: 79.1.11.

36. *sír* (12. kép): Adultus korú nő igen rossz megtartású csontváza, m: 85, h: 155 cm, t: 84°. Koponyája a bal oldalára dőlt, mindkét alkarja enyhén behajlítva.

Melléklete:

1. Az állkapocs jobb oldala mellett, egy mindkét élén megmunkált, letört hegyű *kovapenge*, h: 3,7 cm.

MNM KO lt. sz.: 71.30.A, TM E lt. sz.: 70.1.12.

37. *sír* (3. kép): Rossz megtartású női(?) csontváz maradványa, m: 95, h: 76 cm, t: 50°. Csak a párhuzamosan fekvő lábsontjai maradtak meg, a többi részét egy villanyoszlop gödrének ásásakor semmisíthették meg.

Melléklete nem maradt.

TM E lt. sz.: 79.1.13.

38. *sír* (12. kép): Adultus korú nő közepes megtartású csontváza, m: 100, h: 138 cm, t: 94°. Koponyájának csak apró töredékei maradtak: egy korábbi bolygatás semmisíthette meg. Állkapcsa a bal oldalára fordult. Gerince szabálytalanul görbült. Jobb karja nyújtva lehetett, a bal enyhén behajlítva. A csontváz „összenyomott” helyzetű csontjainak fekvése a holttest halotti lepelbe csavart eltemetését jelzi.

Mellékletei:

1. A sír feje végi széle táján ellipszis alakúvá torzult karikájú ezüst *s-végű karika*, á: 2,05, s-vég sz: 0,25 cm.

2. a–b. A koponya helyétől balra, valamint az állkapocs jobb széle alatt 1–1 ezüst *var-kocskarika*, á: 2,8 cm.

3. A jobb felkarcsont belső oldala mellett apró, egymásra hajló végű, ellipszis alakú *ezüstkarika*. Elkalapáltan kiszélesedő vége letört, pödrott- vagy s-végű volt, á: 1,2 cm.

4. A jobb kéz gyűrűsujján domború felületű bronz *karikagyűrű*, á: 2,2 cm.

5. A bal csuklótáj alatt, hegyével a lábfej felé *vasár*. Kerek metszetű hegye és farostokkal borított nyellemeze jó állapotban maradt meg, h: 7,6 cm.

MNM KO lt. sz.: 71.31.1–5. A, TM E lt. sz.: 79.1.14.

39. *sír*. (13. kép): Gyermekcsontváz (Inf. II) rossz megtartású maradványa, m: 105 cm, t: 60°. Csak a töredékes lábsontjait sikerült megfigyelni.

Mellékletei:

1. Az elkorhadt koponya táján fekvő, s az egyik ásatási munkás által a földből kihúzott *nyakperec*. Három bronzszáלבól csavart, kettétört. Végeire a harmadik szálat többszörösen rácsavarták, a másik kettőtől pedig a kampót és a hurkot alakították ki. á: 14,5–17,3 cm, v: 0,25 cm.

2. A jobb alsó lábszár külső oldalánál kerek metszetű, hegyesdű végű, bronz *huzalkarperec*, á: 6,9 cm.

MNM KO lt. sz.: 71.32.1–2.A, TM E lt. sz.: 71.9.23.

40. *sír* (14. kép): Adultus korú nő rossz megtartású csontváza, m: 100, h: 159 cm, t: 85°. Koponyája a jobb oldalára fordult,

karjai a test mellett nyújtva, bár lehet, hogy a bal alkar a medencére volt hajlítva.

Melléklete nem volt.

TM E lt. sz.: 71.9.24.

41. *sír*: Az 1973. évi szabolcsi ásátás idején kaptam arról hírt, hogy Timáron újabb sírt találtak: az 1971. évi feltárás északi szelvényein túl, pontosan meg nem határozható helyen. A homokhordás közben lelt csontokat a munkások a gépudvar betonjára fektették ki, s onnan sikerült összegyűjtenem. Az adultus korú nő temetkezésében mellékleteket nem figyeltek meg.

TM E lt. sz.: 79.1.15.

Szórványleletek (1. és 12. kép):

1969-ben Nagy Imre szabolcsi iskolaigazgató ajándékként kapott tárgyak. Az ajándékozó véleménye szerint az első három feldúlt sírból valók, állításának azonban az e temetkezésekben feltárt csontvázmaradványok neme, ill. megőrződött részleteinek mellékletnélkülisége ellentmondani látszik.

1. Rombusz alakú *vas nyilcsúcs*, h: 5,9 cm.

2. Ezüst *var-kocskarika*, á: 2,7 cm.

3. a–b. Kerek metszetű, hegyesdű végű bronz *huzalkarperec* és párjának töredéke, á: 6,5, ill. 5,3 cm.

4. Kerek metszetű, hegyesdű végű bronz *huzalkarperec*, kettétört és formátlanná hajlítgattott, á: 6 cm.

MNM KO lt. sz.: 71.2.1–4. A.

Az 1969. évi ásátás idején a 13. és 16. sír között, azok szintjénél mélyebbről, a szelvény fenekének átforgatása közben, valószínűleg állatjársából előkerült tárgyak:

5. Tömör öntésű, bronz *fülegomb*, a füle alatt gyűrűvel. Lapi-tott félgömb alakú fején szíromszerű rovatkolás, h: 1,5 cm.

6. Lapos, bronz *pántgyűrű* töredéke, á: 1,9 cm.

MNM KO lt. sz.: 71.12–13.A.

7. Az 1970. évi ásátás idején a 20. sír lábvégétől ÉK-re mintegy 150 cm-re, 40 cm mélységben egy álló helyzetű *cserépfazék* került elő (12. kép). Közepesen iszapolt, homokkal és apró fehér kavicszemekkel soványított agyagból, kézikorongon készült. Rövid nyaka erősen kihajló, hozzá függőlegesen levágott perem csatlakozik. Díszítése: a vállán négyágú eszközzel bekarcolt hullámvonal, alatta több sorban ugyanezzel az eszközzel bekarcolt vonalköteg. Oxidációs égetésű, átégése átlagos minőségű, a törésfelületen három rétegű: a belső mag sötétszürke, a külső pedig sárgás árnyalatú narancssárga (Munsell 5 YR 7/6 – 6/6 között). Külseje a használat során lerakódott koromtól barnafoltos. Felülete a soványító anyag miatt érdes, a külső felszínét jobban le-símítették. Apró töredékeire esett szét, s csak részben lehetett összeállítani, fenéktöredéke nincs (?). Perem á: 15 cm.

MNM KO lt. sz.: 71.33.A.

2.b. II. temetőmaradvány.^{10a}

Az 1969. évi ásátás idején, az I. temetőmaradvány nyugati szélétől mintegy 130 m-re bolygatott csontvázra figyeltem fel, majd a munkát itt befejezve, július 20–29. között ott a II. temetőmaradvány 6 temetkezését tártam fel. Ez a temetőrészlet a Béke TSz iroda- és műhelyépületétől DNY-ra, az I. temető dombjától egy-kör mélyedéssel elválasztott, s otlétemkor már eldöze-golt dombocská maradványában: az 1. sz. dohánypajta

felé vezető út északi oldalán, az árkot kísérő, kettős nyírfasorral beültetett földcsikban őrződött meg (1. kép 1–2; 15. kép). A homokos altalajban a sírok foltjai nem tűntek elő, ezért a szelvényeket 120–140 cm mélységig ástuk ki.

A leletanyag a MNM Középkori Osztályára került, a leltári száma: 71.34.1–39.A, a csontok őrzési helye a TM Embertani Tára, lt. sz.: 71.10.1–6.

1. *sír* (14. kép): Adultus korú férfi jó megtartású csontvázának maradványa, m: 60, h: 135 cm, t: 68°. Karjai enyhén behajlítva. Alsó lábszárait a földmunkák távolították el, s a földcsik széléből kilógó csontjai nyomán bukkantam a temetőrésztetre.

Mellékletei:

1. a–g. A bal mellkas szélén 2, ill. a felkar mellett 1 vízszintes helyzetű, majd ugyancsak a mellkason, de könyökmagasságban további 4 (köztük 3 vízszintesen és 1 függőlegesen fekvő) tömör bronz *fülesgomb*. Lapos fülükön csepp alakú nyílás, tömör fejük gerincelt lencse alakú. H: 1,3 cm.

2. a–b. A jobb alkaron ép, a balon hiányos, hegyesedő végű bronz *huzalkarperce*, á: 6,8, ill. 5,9 cm.

3. A bal csukló, ill. a medence széle alatt, tüskéjével a sír széle felé egyenes, egyélű *vaskés*. A felszedéskor darabokra tört, h: kb. 8–10 cm volt.

4. A jobb combcsont közepének külső oldalánál lapos, szélesebb, egyik oldalán gerincelt (?) *vastárgy* 3 töredéke. Tüskéje a térd felé mutatott, egykori h: kb. 11 cm lehetett.

MNM KO lt. sz.: 71.34.1–4.A, TME lt. sz.: 71.10.1.

2. *sír* (14. kép): Adultus korú nő jó megtartású csontváza, m: 65, h: 140 cm, t: 68°. Zárt állkapcsú koponyája a bal váll felé, derékszögben elcsavarodva feküdt. Vállai kissé felhúzva, a felkarjai széttartók. Alkarjai – amennyire lehetett – hegyesszögben viszhajlítva úgy, hogy a kézfejek csontjai a kulcsontokra értek.

Melléklete:

1. A jobb járomcsont alatt egymáshajított végű, ezüst *varkocs-karika*, á: 2,5 cm.

MNM KO lt. sz.: 71.35.A, TME lt. sz.: 71.10.2.

3. *sír* (14. kép): Adultus korú férfi jó megtartású csontvázának maradványa, m: 70, h: 93 cm, t: 64°. Vízvezeték árkának ásásakor bolygatták meg, a jobb testfelét és a bal lábát meg is semmisítették. Koponyája a bal oldalára fordult, a bal karja be volt hajlítva.

Melléklete:

1. A bal mellkas lapocka-széli részében egy, egykor a férfi hátába lőtt nyíl szakás hegye került elő. Hegye a mellkas terébe nyúlt, a köpű vége hátul állt ki. A *nyílcsúcs* törzse lapos, s hegyes végéhez két visszafutó, ugyancsak lapos, egyenes penge csatlakozik; közülük az egyik letört. A kiszélesedő köpű kerek metszetű lehetett, belsejében a vessző fanyomai. H: 8,5, a köpű á: 1,2 cm. MNM KO lt. sz.: 71.36.A, TME lt. sz.: 71.10.3.

4. *sír* (15. kép): Maturus korú férfi rossz megtartású csontváza, m: 68, h: 147 cm, t: 58°. Mindkét alkarja enyhén behajlítva. Koponyája és bal térdtájéka a megtaláláskor sérült meg.

Melléklete:

1. A jobb sípcsontvég fölött a bal láb felé dőlő *cserépfazék*. Közepesen iszapolt, homokkal soványított agyagból készült, a homokban elég magas a csillám részarány. Kézikorongon, hurkatechnikával formált. A fenekén nincs bélyeg. Alakja nyúlánk, vállas, legnagyobb kihasadása a magasságának felső harmadában van. Összeszűkülő rövid nyakához kihajló, rövid, ferdén levágott perem csatlakozik. Nyakrészén egy sor hegyes szerszámmal beszürkült vonallal, alatta kis közőkkel bekarcolt egyenes vonallal díszített. Redukciós égetésű, sötétszürke színű, de oxidációs égésű, sárgásbarna foltjai is vannak. Átégése átlagos minőségű,

három rétegű töréfelületének belső magja sötétszürke, a külső 1–2 mm vastag rétege pedig világosabb szürke. Felülete alig érdes, a külső felszínét jobban elsimitották. M: 13,9–14,1, perem á: 9,9, legn. sz: 13,3, fenék á: 8,9–9,1 cm.

MNM KO lt. sz.: 71.37.A, TME lt. sz.: 71.10.4.

5. *sír* (15. kép): Adultus korú férfi közepes megtartású csontvázának maradványa, m: 8–10, h: 132 cm, t: 70°. A már ledőzerolt területen feküdt, koponyáját a földmunka távolította el. Bal karja nyújtva, a jobb enyhén behajlítva.

Melléklete:

1. A bal csukló belső oldalánál, tüskéjével a koponya, fokával a medence felé, egyenes, egyélű *vaskés*, h: 13,6 cm.

MNM KO lt. sz.: 71.38.A, TME lt. sz.: 71.10.5.

6. *sír* (14. kép): Maturus korú nő közepes megtartású csontváza, m: 90, h: 153 cm, t: 74°. Koponyáját a szelvényásáskor semmisítették meg. Jobb válla fel volt húzva, a karja enyhén behajlítva. Nyújtott helyzetű bal karja a balra fordult mellkasa mellett feküdt.

Melléklete:

1. A koponya alatt apró, csepp alakú *bronzkarika*, á: 1,5 cm.

MNM KO lt. sz.: 71.39.A, TME lt. sz.: 71.10.6.

3. Temetkezési szokások:

A két feltárt temetőmaradvány összetartozása nem valószínű. Egymáshoz legközelebb fekvő sírjaik mintegy 130 m távolságban feküdtek, s eddig ilyen nagy kiterjedésű 10–12. századi temetőt még nem találtak.¹¹ Ráadásul e nagy köznépi temetők szélére a legutolsó, érmékkel rendszerint a 11. sz. végére, s a 12. sz. elejére keltezhető temetkezéseket ásták, míg Tímár mindkét temetőrésztében biztosan 10. századi sírok láttak napvilágot. Ilyen korból való temetők közvetlen közelségére már többször felfigyeltek,¹² ezért itt is hasonló helyzet gyanakodhatunk.

Az alábbiakban a két temetőrésztet külön-külön tárgyalom.

3.1. Az I. temetőmaradványban, amint azt a bevezetőben említettem, sírfoltot nem sikerült megfigyelnem. Mindössze a 27. sír lekerekített sarkú téglalap alakú gödrének részletét észleltem. A sírok valódi mélységét sem lehetett sok esetben megállapítani, mert a csontvázak egy része a már ledőzerolt felszín alatt nyugodott (1–3., 5–7., 11–12., 22–23., 26. sír). A viszonylag ép dombfelület alatt fekvő temetkezésekre az az általánosság érvényes, hogy a férfiakat, nőket és gyermekeket e sorrendben csökkenő mélységű sírgödrökbe temették. A férfiak 40–145, a nők 35–145, a gyermekek 60–105 cm mélység értékek közötti sírokban nyugodtak ugyan, de jellegzetes csoportosulásban. 50 cm sírmélységig megoszlásukat az 1:5:0 számsor jelzi (9., ill. 13–16., 32. sír), 51–100 cm között a 3:7:4 (4., 30., 35., ill. 8., 10., 34., 36–38., 40., ill. 19., 21., 25., 29. sír), végezetül a 101–150 cm között a 6:2:1 (17., 20., 24., 27., 31., 33., ill. 18., 28., ill. 39. sír). A sírmélység és a mellékletadás halványan összefüggeni látszik, a mélyebb gödrök ugyanis inkább tartalmaztak leletet, mint a sekélyebbek. Fakoporsó, vagy bármilyen deszkaszekeret nyomára nem akadtam, mindössze 1-1 női és férfisírban (2., 17. sír) kerültek elő, talán koporsókapocsnak meghatározható töredékek.¹³ A csontvázak – s nem a sírgödrök – tájoló-

sában feltűnő, hogy néhány kivételtől eltekintve (vö. 30.: 240, 18.: 300, 28.: 320, 38. sír: 940) minden temetkezés a Ny-K, ill. ÉNy-DK irányok bezárta tartományban (t: 45–90°) feküdt. E megállapítást gyengíti, hogy 16 esetben csak hiányos csontváz irányításával számolhattam, egy feldúlt sír (10.) csontjainak helyzete pedig nem is volt tájolható. A nem és életkor szerint a fektetés irányának tekintetében határozott különbség nem mutatkozott.

Az épebben maradt csontvázak többségét hátonfekve, nyújtott helyzetben tártuk fel. A lábak kissé felhúzott helyzete (5?, 22. sír) kivételképpen jelentkezett. Egy-egy gyermeksírból a térdnél (29.), ill. a bokánál (22.) keresztezett lábcsontokat figyelhettem meg. A 8. sírban fekvő női csontváz fekvéséből szűk sírgödörre lehet következtetni, de ez ellenkezőjére is akad példa (9., 24. sír). Egy másik sírban nyugvó nő csontvázának helyzete a lepelbe csavart eltemetését jelezte (38.). Ugyanitt a temetést követő, ismeretlen korú bolygatás eredményeképpen a koponyának csak apró töredékei őrződtek meg, jóllehet az elfordult állkapocs a helyén maradt, viszont két másik temetkezésben a koponya rendellenes helyzetű inkább állati bolygatás számlájára írhatjuk. A 26. sírban a felsőtest csontjai is elmozdultak, s a megtaláláskor megsérült koponya elé még akkor kerülhetett fordított helyzetben az állkapocs. A 27. sírban a koponya arcrésze a bontáskor esett szét, egyébként ezt a javarészt ép csontvázat a nyaktájékán érte a bolygatás, aminek következtében egy nyakcsigolya és a fordított helyzetű állkapocs a bal váll elé, az egyik kulccsont pedig a combcsontok közé került. A halott állat rendszerint felkötötték, de néhány kivétel ebben is mutatkozott (24., 30., 32., 40., s főleg a 28. sír). A karok fektetésében nemeként kissé eltérő gyakorlatot folytattak. A férfiakra leginkább mindkét kar kinyújtása volt jellemző (10 vizsgálható esetből ötben: 6., 17., 20., 26?, 33. sír), de az egyik vagy mindkét alkar tompaszögű behajlítása (24., 27., ill. 9., 35. sír), sőt az egyik derékszögű begörbítése is előfordult (30. sír). A nők kéztartása alig volt változatosabb. A fenti négy változat az ő sírjaikban is jelentkezett – a 11 értékelhető esetből 2 (15?, 18?), 2 (7., 32.), 4 (2., 16., 36., 38. sír ?), ill. 2 (13–14. sír) alkalommal –, megtoldva a 8. sírban észlelt formával. Itt a nyújtott jobb karhoz hegyesszögben behajlított bal kar társult. A nyolc gyermek sír e tekintetben nem volt vizsgálható.

A temető szerkezetét a feltárt részletről megállapítani nem lehet, de mintha mégis három egymástól sírmentes sávval elválasztott csoportja sejlene fel (vö. 2. kép). Délen többségében nőket, északon pedig egy-egy csoportot különíthetünk el, sőt ez utóbbi Ny-K-i irányban férfi-női jellegváltást is mutat. A csoportokon belül a temetkezések sorokba rendeződése látszólagos, az egymáshoz tartozásra valló jelenséget nem lehet felismerni. Ezért erőltetettnek látszik a 32., 22., 26., 20. és 8. sírok ívelt sorát összetartozónak, s egyben a „leggazdagabb” temetkezések sávjának tekinteni, mert közülük csak a 26. és 20. sír nyílcsúcsa lehet egymásra utaló jelenség. Sort látszik alkotni a 14., 16., 13. sír hármása is,

de a kauri csiga a 14. és a 8., míg a cserépfazék inkább a 16. és a 15. sírok, vagyis a feltételezett hármason kívüli temetkezések irányába mutat kapcsolatot. E kapcsolatok valóságosága azonban nem bizonyítható. Mindez sem cáfolja, sem erősíti azt az elképzelést, hogy a temetkezés családi kötelékben történt; valószínű viszont, hogy a helyét mindenkinek valamilyen formában kijelölték. Kivételnek csak a 27–28. sír párosa tekinthető, ahol a 28. sírban fekvő halott alsó testfele a 27. sír gödrének kiásásakor semmisült meg. Jóllehet mindkét csontváz mellett inkább a 10. századra utaló melléklet maradt, kegyeleti okból feltételezhető, hogy a későbbi temetkezést csak néhány évtized elmúltával létesítették.

3.2. A temetőrészlet sírjainak többségében volt melléklet (41-ből 29-ben). A férfiak és a nők egyenlően magas arányban kaptak ránk maradó anyagból készített tárgyakat (16–17 temetkezésből 12–12 volt mellékletes), a gyermekek viszont ritkábban (8 sírból 4). A mellékletes temetkezések 70,3 %-os aránya magasnak mondható, különösen ha feltételezzük, hogy a 12 melléklet nélküli, többé-kevésbé bolygatott sír némelyikében is lehetett eredetileg valamilyen tárgy (KOVÁCS 1987, 221:6. jegyzet). A temetőben összesen 34 tárgytípus fordult elő az életkor és a halottas szokások által meghatározott rendszer szerint mellékelve. Figyelemre méltó, hogy a magukat és hozzátartozóikat is ellátó felnőttek közül – akik nem élhettek meg a kés, csiholó, kova és a tapló eszközkészlete nélkül – csak a kisebbséget (10 férfit és 2 nőt) látták el, mégpedig gyakran hiányosan vele, a többségük mellé (6 férfi és 14 nő) mellé azonban egyik tárgyat sem fektették. Nem valószínű, hogy az utóbbi 20 felnőtt vagyoni helyzete zárta volna ki a fenti eszközök sírjátételét, már csak azért sem, mert közülük 2 férfit és 10 nőt egyebekkel viszont elláttak. Cserépedénnyel ugyancsak minden családnak rendelkeznie kellett, de másvilági útravalóval telve mégis mindössze három halott mellé került a földbe: egy leány (16.) és egy idős férfi (24.) egyedül, egy nő (15.) néhány ékszer kíséretében kapta meg. Lehetséges, hogy a hozzátartozók személyes emlékként őrizték meg e csekély értékű ékszereket is: elsősorban az ezüst- és bronzhuzalból darabolt varkocskarikákat, gyűrűket, amelyekből szintén nem jutott minden halottnak. A 12 melléklet nélküli és a 26 egyszerűbb leletegyüttest tartalmazó temetkezés mellett, talán a véletlen játékának köszönhetően egy-egy férfi, nő és gyermek temetkezése mutatkozott a „leggazdagabbnak”. A férfiak 10 féle mellékleti tárgya közül a 20. sírban 6 került elő (2 csak ebben fordult elő), a nők 23 tárgytípusából a 8. sírban 11 (s csak ebben 10), a gyermekek 9 tárgyfajtájából a 22. sírban 6 (csak itt 5) látott napvilágot.

A férfiak temetkezéseit a vaskés és a tűzszer szám készlet darabjainak mindegyike vagy némelyike jellemezte, hiszen ez a tárgycsoport a 12 mellékletes férfisírból tízben is előkerült. A hét – s a két női sírban (6., 32.) lelt példánnyal együtt kilenc – vaskés e kis sírszámú temetőrészletben feltűnő sajátosság, hiszen a nagy köznépi temetőkben arányosan jóval kevesebb a megszokott.¹⁴ A tímári késeket a viseletnek megfelelően a csontváz bal oldalán (kivéve a 33. sírt), a kéz- és a medencecsontok,

ill. a combcsont környékén találtuk meg. Feltehető, hogy bőrtokba dugva, az övre csomózott kisszjira függesztve hordták őket. Az egykor bőrtarsolyban őrzött, s rendszerint egymás közelében található csiholó és kova szintén inkább a bal medence tájékánál bukkant elő kés nélkül (4., 27. sír), vagy annak társaságában (9., 20., 31., 35. sír). Ellentétes viseletre, netán balkezességre utalhat a csontváz jobb oldalára helyezett kova (26. sír), s még inkább a kés, csiholó, kova együttese (33. sír).¹⁵ A férfiak többi melléklet típusa már nem volt ennyire általános! A 20. sírban nyugvó férfi jobb vállán keresztül egy nyílvezzőt fektettek. Övének ellipszis alakú csatja volt, de veretek nem ékítették. Kése mellé a tarsolyába kova és egy másik vascsat került (vö. TÖRÖK 1962, 22; 12.t.: Halimba-Cseres 832. sír). Felemás kengyelpárját viszont sem zablá, sem hevedercsat, sem pedig löv nem kísérte! Egy gyermeksírral elválasztva volt déli szomszédja a másik nyílcsúcsos férfi temetkezése (26.). Ennek nyílvezzőjét is a jobb vállán keresztül fektették, ezenkívül azonban már csak egy kovaköve volt. Ékszeret kevés férfinak hagytak meg, s az mindössze két típusra szorítkozott: síma varkocskarika volt a koponya kétoldalán (9. sír) vagy egyedül (17., 30., 33. sír), s egy további sírban egy bronz pántgyűrű (31.). Nem csontos éltelt tartalmazott a 24. sírban nyugvó idős férfi cserépfazeka.

A főként ékszereket tartalmazó női sírok mellékleteik mennyisége alapján két csoportra különültek, s ezeket a kauri csigák kapcsolták össze. Az első csoportba mindössze a 8. sír tartozik, a másodikba az összes többi. A 8. sírba temetett fiatal nőt csillogó fémdíszes viseletben helyezték nyugovóra. Alsó ingének kerek nyakkivágását elől a kerek ingnyakdísz veretek sora szegélyezte, s bal oldalt egy nagy ónozott bronz fülesgombbal záródott. Felső inge V alakú nyakkivágásának szélét csüngős veretek ékítették, ennek nyaka jobb oldalt, egy kisebb bronz fülesgombbal gombolódott. A kerek veretek jobban szét-szóródtak a sírban, ezért nehéz eldönteni, hogy csak a nyakszegélyt díszítették-e, vagy némelyikük esetleg a fején, pártán vagy süvegsegélyen volt felvarrva. A csüngős veretekkel és azok felső részével egyező típusú kerek veretekkel ékes nyakú ingek (vö. függ.!) a 10. századi sírleletekben elég gyakoriak, s e veretek fekvését sokszor megfigyelték már in situ¹⁶ A tímári csüngős veretek viszonylag ritka típust képviselnek. Általában e veretek különféle kialakítású felső részének kampója az alsó rész, a csüngő, felső kiugró peremén kialakított fülbe csatlakozik. A fül nyílását a csüngő szabadabb lengésének elősegítésére gyakran megnövelték¹⁷, vagy még nagyobbra készítve azzal fokozták a díszítő hatást, hogy az így kialakított nagy középső kivágás a csüngő körvonalával került összhangba. Ugyanez a folyamat a nagy, csüngős kaftándíszeknél is megfigyelhető! A tímári 8. sír csüngős vereteinek kevés a párhuzama, ha elsősorban a csüngőjére figyelünk. A középen nagyobb kivágású példányoknál a lemez megmaradt szalagját hosszanti árkolás,¹⁸ vagy apró dudor-sor¹⁹ szokta díszíteni, s a tímárhoz leginkább hasonló indás szegélyű példányok a Roska Márton kiásta marosgombási (Gímbs, R) 1. sírből és a szeged-algyői 21. sírből kerültek elő (ROSKA 1936, 166, 167: 2. á. 10, 13; BÁLINT

1975, 40.t.26; KÜRTI 1978–79, 327–328; I.t.6). A szegedi csüngős veret felső része is a tímárhoz illik, ezért mindkét sír függesztőfül nélküli, kerek ingnyakdísz veretei is jó megfelelői egymásnak (KÜRTI 1978–79; 328, I.t.2). A csüngős veretek sorát lezáró lencsefejú, tömör bronz fülesgomb általános típus (SZÓKE 1962, 79), viszont a gerezdelt, és ónozástól csillogó példánynak nem bukkantam jó párhuzamára.²⁰ A szóban forgó női sír másik fontos melléklete a temetéskor a bal váll tájára eresztett, különleges összeállítású gyöngysor volt. A 7 különböző méretű szemesgyöngy, a spirálisan csurgatott, hengeres pasztagyöngy és a kis kásagyöngy a korabeli gyöngysorok gyakori alkotóeleme (SZÓKE 1962, 52–53), viszont az ólomlemezről hajlított gyöngyök és az apró vaslemezgyöngy már ritka példányok. Hasonló ólomgyöngyök az említett marosgombási 1. sírban (bronzlemezgyönggyel együtt), továbbá a halimbai temető 2. időrendi szakaszába sorolt 82. sírjából ismeretesek.²¹ Termékenységarázslat vagy bajelhárítás céljából fűzheték a gyöngysorba az 5 kauri csigát, a 9 tornyoscsigát,²² végezetül a szarvasfogat.²³ A fiatal nő viselete, vagy legalábbis az így felöltöttetve való eltemetése, kirít a temető többi női halottjának viseletéből. Nem lehetetlen, hogy ő olyan fiatalasszony volt, aki más ruházattal, vagy más temetkezési hagyománnyal idegenből jött férjhez a faluba, és gyors halála után menyasszonyi pompában hantolták el. Ruhadíszei és gyöngyei együttesének igen jó párhuzama a már többször említett, s egyebek között egy késő avar kori, a karikáján egy gömbeledt díszített függőpárt is tartalmazó (? vö. SZÓKE 1962, 51) marosgombási 1. sírban került elő, amelyben a már megnevezett tárgyakon kívül a fülesgomb, valamint a 4 kauri és 1 tornyoscsiga, a szemes-, a spirális csurgatású hengeres, és a kásagyöngyök jelenléte is növeli a hasonlóságot (ROSKA 1936, 164–166, 167: 2. á.).

Korábban a rozettás lószerszámos női sírokkal kapcsolatban László Gyula gondolt arra, hogy a pompás lószerszám az előkelő nők hozományához tartozott (LÁSZLÓ 1943, 28), de ennek a veretkészletek hosszúságáról árulkodó állapot ellentmondani látszik (SZÓKE 1962, 18; MESTERHÁZY 1980, 99).

A 8. sír északkeleti szomszédja, egy fiatal lány temetkezése (14.) mindössze 2 kauri csigát tartalmazott, míg a többi – tehát a 4 melléklet nélküli leszámítva – 10 női sírban csupán 12 tárgytípus jelentkezett. Volt ebben egyszerű varkocskarika egyedül (18., 28. sír), a koponya kétoldalán (33., 34. sír), vagy a temető egyetlen s-végű karikapárja kíséretében (38. sír).²⁴ A síma varkocskarika temetkezések között volt egy felkészerezetebb nő is (32.): kerek metszetű bronzhuzalból készült, hegyesedő végű karpereccel (SZÓKE 1962, 65–67; SZABÓ 1978–79, 66), karikagyűrűvel (SZÓKE 1962, 97–98) és vaskéssel. A nők ékszerkészletébe még két, egymásra hajtott végű huzalgűrű (15. sír) és egy másik karikagyűrű tartozott (38. sír). Néhány sírba eszköz is jutott: vaskés, egyszer a jobb könyökénél (6.), egyszer pedig a jobb csípőtájon (32.), azaz egyikük sem a valószerű viseleti helyén. Egyetlen sírban (38.) vasárnak sejtett szer-

szám volt; igaz, ez másutt inkább nyéltüskés formában jelentkezik (pl. Marosgombás 1. sír: ROSKA 1936, 166, 167; 2.á. 15., Mözs-Szárzadomb 8., 9., 80. sír: MÉSZÁROS 1975, 40). A 36. sírban lelt kovapenge talán a kiasott föld visszatemetések kerülte a halott mellé. Egy asszony és egy leány (15., ill. 16. sír) lábához állítottak a halotti szertartás idején cserépedényt, csontot nem tartalmazó ételmelléklettel.

Az életkor és a mellékletadás nem mutatott határozott összefüggést. A férfiaknál csak a sírmaradványok voltak mellékletnélküliek (3., 5., 11.: Ad.; 1.: Mat.), a többi férfi temetkezésének mindegyikében (9., 17.: Ad.; 4., 6., 26., 30., 33., 35.: Mat.; 24., 27.: Sen.; 20., 31.: ?) volt valamilyen tárgy. Lényegében hasonló a női sírok ellátottsága is, hiszen a mellékletnélküliek többsége ugyancsak sírmaradvány volt (10., 41.: Mat.; 37.: ?), viszont közöttük volt két, valóban melléklet nélküli temetkezés is (13., 40.: Ad.). A mellékletesek (14., 16.: Juv.; 2., 8., 18., 28., 32., 36., 38.: Ad.; 7., 15.: Mat.; 34.: ?) közül a temető legjobban felkészült, s két további, legalább néhány tárgytypussal ellátott női halottja egyaránt adultus korú volt (8., 32., 38.).

A gyermeksírok felében, 4 temetkezésben volt melléklet, amely 9. részben új, részben a női sírokban is előforduló ékszertípusból tevődött össze. Közülük néhány csupán a gazdagabb 22. sírban látott napvilágot: az ólom félhold alakú csüngő, amelynek díszítéséhez nem találtam hasonlót, a dudorsor-szegélyes aranyozott ezüst ruhadísz veret, amely viszont gyakori forma. Csak ebben a temetkezésben volt még egy-egy, két szálból csavart, valamint egy szálból hullámvonalasra hajlítgatott huzalkarperec (SZABÓ 1978–79, 64–66). Az ugyancsak itt talált kerek ingnyakdíszveretet nem az ak-lájavesztett szegecseivel, hanem a lapján ütött két lyukacsán át felvarrva erősíthették fel.²⁵ Nyakperce, ugyanúgy mint a 39., szintén gyermeksírban lelt példány három vékony bronzhuzalból készült (SZABÓ 1978–79, 52–53). A felsoroltakon kívül a többi gyermeksírban a női temetkezésekből már megismert kis szemesyöngyök, pántgyűrűk (23., 25.), valamint egy hegyesedő végű bronz huzalkarperec (39.) egészítette ki az ékszerekészletet. Gyermeksírokban edény vagy eszköz nem került elő.

3.3. Az ismertett leletanyag egyértelműen a 10. századra, pontosabban annak 60–70-es éveivel végződő első kétharmadára keltezhető. A század leletanyagában közelebről meg nem határozható korú többséggel szemben ugyanis néhány ékszer – az s-végű karika, a nyakperce és a félhold alakú csüngő – minden bizonnyal a temető használatának utolsó szakaszában lépett fel.²⁶ A leletek elhelyezkedéséből is sejthető, hogy inkább a temető e kései részlete kerülte el a megsemmisülést; a tőle nyugatra megkezdett tereprendezési munkák a korábbi temetkezéseket pusztíthatták el.²⁷ A tímári I. temetőmaradvány tehát a különböző gazdagságú, s nem túl nagy sírszámú 10. századi köznépi temetők sorát²⁸ gyarapítja.

3.4. A tímári II. temetőmaradvány sírjai még a huszadban feküdtek, így sírfoltjukat nem lehetett meg-

figyelni. Mélységük 60–90 cm között változott, s tájolásuk is szűk (580–740) határok között mozgott. Valamennyi csontváz a hátán feküdt, s feltehetőleg mind nyújtott helyzetben úgy, hogy egykor csak az egyik (5., 6. sír), vagy mindkét alkarjukat (1., 3?, 4. sír) behajlították. Említésre méltó a 2. sírba temetett nő csontváznak helyzete: alkarjait a lehető legszorosabban viszahajlították, s a fejét a tenyerei közé fordították. Hasonló fekvés a korszak rendellenes temetkezéseinek adatgyűjtésében (SZABÓ 1976, 35–41) nem szerepel.

A temetőrészlet szerkezetét nem lehetett rekonstruálni. Valószínűleg itt is a sorosnak mutatózó rendszer létezett; mindenesetre a férfiak és nők temetkezései egyesek feküdtek. Gyermeksírok nem bukkantak fel.

3.5. Mind a hat feltárt temetkezés tartalmazott mellékletet, de ebből nem következtethetünk arra, hogy a II. temetőmaradvány az I.-nél gazdagabb volt. Ellenkezőleg, az 1. sír kivételével a többi csontváz mellől csupán egy-egy tárgy került elő, vagyis még az I. temető néhány sírjára jellemző leletegyüttesek (kés, tűszerszám, ékszerek) sem jelentkeztek. A 4 férfisírban 6 tárgytypus maradt meg, ebből 3 kizárólag az 1. temetkezésben szerepelt. Az ebben nyugvó férfi 7 fülesgombjának helyzetéből a viseletére (vö. KOVÁCS 1986, 216–218) nem következtethetünk; a gombok talán egy összegyűrt szárnyú ruhadarabra lehettek felvarrva. Gomba alakúra öntött fejű példányai a korszak leletanyagában közönségesek (SZÓKE 1962, 79). Karperecek felbukkanása férfisírban nem elszigetelt eset (KOVÁCS 1984, 32: 31–32. jegyzet). A férfi vaskése – ugyanúgy, mint az I. temető férfisírjainak többségében – a bal medence széle alatt, az egykori viseletnek megfelelően feküdt, ugyanúgy, mint az 5. sírban. A 3. sírban nyugvó férfi halálát a hátába lött nyíl okozta, amelynek szakás-köpűs hegyét a mellkasába fúródva találtam meg. Ez a honfoglalás kori magyar hagyatékban ritka, de Közép- és Nyugat-Európában a középkorban általánosan kedvelt típus a Kárpát-medencében elsősorban a 9–10. század elejéről való szláv leletekben jelentkezik. A nyílcsúcs szakás kialakítása miatt nagyobb seb ütésére volt alkalmas, s ugyanakkor nehezebb is volt a sebből kihúzni. Lánginges ellenféllel szemben, de vadászát közben is jó szolgálatot tehetett. Ritkán csavart köpűvel készítették.²⁹ A magyar honfoglalás kori leletanyagban a köpűs³⁰, a megcsavart köpűs (Piliny-Sirmányhegy 45. sír: NYÁRY 1902, 231–232), s a köpű helyett tüskés változata³¹ is ismert. A két női sírban mindössze egy-egy varkocskarika látott napvilágot. Az egyik a közönséges, ezüsthuzalból kerekre hajlított példány (2. sír), míg a másikat (6. sír) vastagabb bronzhuzalból is a jellegzetes csepp alakra hajlították.

3.6. A bemutatott leletanyag alapján a tímári II. temetőmaradvány is a 10. századból származtatható, de nem lehetetlen, hogy inkább a 2. feléből. A csepp alakú varkocskarika ugyanis inkább a 10–11. század fordulójától jelent meg a magyar hagyatékban (TETTAMANTI 1971, 219; SZÓKE-VÁNDOR 1987, 53–54.).

4. A Szabolcs-Petöfi utcai temető utolsó ásatási szezonjában, 1974. június 15-én Németh Péter egy honfoglalás kori *csörgőt* kapott Tímárból, amelyet Lipécz

Gusztáv Dózsa György utca 4. sz. alatti házának kertjében találtak. Helyszínelésre nem került sor. A csörgő (15. kép) bronzból öntött, hosszanti két félből összeforrasztott teste körte alakú, rajta egy öntési hibából keletkezett ellipszis alakú lyukacska. Hasán domborúan kiemelkedő, fogazott borda fut körül, az alján pedig kereszt alakú, szabálytalanul formált kivágás van. Megnyúlt fülén kerek nyílás. A csörgő belsejében apró vasmorzsa adja a hangot, h: 1,95, á: 1,6 cm. MNM KO lt. sz.: 81.36.A

4.1. A csörgőkre vonatkozó nézeteket magyar részről a 10–11. századból való 10 magyar lelőhely 14 leletgyűjtése alapján, továbbá szlovéniai, horvát- és morvarországi, valamint a korábbi avar kori párhuzamok figyelembevételével, s széles körű kelet-európai kitekintéssel Szőke Béla foglalta össze (SZŐKE 1962, 59–61). Egy nagyobb, de területi okból sem teljességre, sem közreadásra nem számítható adatgyűjtésem³² alapján némileg módosítani lehet az ő álláspontját.

A csörgők a férfisírokban valóban ritkák (itt, s a továbbiakban a 32. jegyzet felsorolásának sorszámai szerint: 3., 36., 57–61.), a nők temetkezéseiben azonban nem annyira kivételesek, amint azt ő vélte (vö. 9., 13–14., 15., 16–18., 19., 20., 29a., 32., 71., 76., 80., 84., 90–91., 99., 103–104.), a gyermeksírokban való túlsúlyuk azonban vitathatatlan. Viseletük a nyakon, nyakfűzérben, vagy esetleg a melltájéki függesztve megszokott, s csak néhány esetben került elő csörgő más testtájékról: a medencében (5–8., 68.), a jobb kézfejnél (47., 101.), a balnál (65.), a jobb alsó lábszárnál (57–61., 64.). Egy sírban csörgőkből összeállított „karperecre” bukkantak.³³ Lószerszámon való használatuk nem bizonyított, s mivel hiteles sírból erre nincs példa, az egyetlen feltételezett eset (53–54.) hitelét is kétségbe kell vonni. Ráadásul a magyarok nem csörgőket, hanem csörgős vereteket alkalmaztak a lószerszámon (KOVÁCS 1986, 241). Az persze elgondolkodtató, hogy a Súr és Lehel: vezérek ruhája aljáról, a 955. évi augsburgi csatavesztés után, a fogságban levágtatott arany csengettyűk (KOVÁCS 1986, 222) valóban csengők, vagy esetleg csörgők voltak-e, ugyanis a honfoglalás kori leletanyagban sem arany csengettyűk, sem arany csörgők nem ismeretesek. A megszokott gyűrűfűles, körte formájú, bár nem egyszer gúlaszerű felsőrészű, alul gyakran kerek lyukakban végződő kereszt alakú kivágásos, bronzból (ritkán ezüsből: 44., 86.), hosszanti két félből öntött és összeforrasztott, síma felületű, vagy különféle módon (általában a lyukak felső szélét érintő kettős körvonallal, a kivágások teremtette négy háromszögű karéjban pedig sűrű barázdálással) díszített példányokon kívül, néhány különlegesen formált csörgő is előkerült: megnyúlt testtel és három körbefutó bordával ékesen (80.), vagy gömbalakúra készítve (25). Az utóbbi típus minden bizonnyal a gömbalakú vascsörgőkkel rokon formájú; utóbbiakra azért kell nyomatékosan felhívnom a figyelmet, mert teljesen kimaradtak Szőke Béla összefoglalásából. Jóllehet a leletanyagnak jelentős hányadát képviselik, valószínűleg azért szorultak feledésbe, mert legtöbbször a rozsdától megrongálva, töredékes állapotban kerültek elő. Egyes temetőkben a bronzokkal szemben is többségben vannak (pl. Majs-Udvari ré-

tek: 41–43., 45–52., bronzból: 39–40., 44.), de másutt sem ritkák (12., 14., 17–18., 28., 72., 100., 101., 102., 105), s mellékletkénti, esetleg alkalmazási különbségre is utalnak (57–61.). Különleges példányok a koncentrikus körökkel díszített, körte alakú agyagcsörgők (88–89.).

Gyűjtésem anyaga szerint a csörgők ritkán fordultak elő a 10. századi előkelőbb temetkezésekben (3., 31., 53–54., 99.), vagyis a köznépi temetők jellegzetes leletanyagához tartoznak. Honfoglalás kori használatuk mellett, 11. századi előfordulásuk több esetben bizonyítható: részint érmés sírgyűjtésekben (Szent István veretével: 25., 37., 70., I. Béla pénzével: 5–8.), részint jól keltezhető ékszerekkel (félhold alakú csüngővel: 47., 62–63., 69., nyakperccel: 9., 11–12., 13–14., 15., 16–18., 19., 20., 48., kockásra vágalt felületű gyönggyel: 29., 91., négy szálból font karpereccel: 76.) együtt, hibás tehát a magyar honfoglalás kori leletanyagra jellemző tárgytípusnak tekinteni (GIESLER, 1981, 89). A 11. századnál későbbi előfordulásukat inkább a gömb alakú csörgős gombok alakjában való továbbélésük bizonyítja (SZABÓ 1938, 46; SZÉLL 1940, 163; KAMINSKÁ 1982, 447).

4.2. Szőke Béla teljes joggal utasította el azt a nézetet, hogy a csörgő szláv etnikumjelző (SZŐKE 1962, 61), s ezt időközben a szlovákiai kutatás is elvetette (ČILINSKÁ 1966, 185; STAŠŤIKOVÁ-ŠTUKOVSKÁ 1984, 225–226). Azt is helyesen állapította meg, hogy a csörgők két hullámban jelentek meg a Kárpát-medencében, s a vázolt 10. századi elterjedésüket a késő avar kori előzte meg. A többségében gömb, ritkábban körte alakú 7–9. századi csörgőket férférből, vagy általában bronzból öntötték, majd ötvösmunkával készítették, ill. vasból kovácsolták. Egy vagy két keresztirányú vágással megnyitott felületük síma, vagy a felső felén, máskor pedig – a 10. századiakhoz hasonlóan – az alsó négy karéján futó barázdálással díszített, sőt viszonylag nagy számban vannak közöttük férfifejet ábrázoló példányok is. Eltérő használatukra Szőke Béla is rámutatott. Jóllehet gyermeksírokban, sőt saját gyűjtésem szerint, női sírokban is előfordulnak a nyaktájon, jóval gyakoribban a férfiak lószerszámanak tartozékaként, s mindkét nemnél a medencélén, az övvel kapcsolatban. Egyöntetű vélemények szerint mágiikus szerepük is volt.

Mind a magyar, mind a késő avar kori csörgők, valamint sztyeppei kialakulásuk és széles körű elterjedésük kérdésének vizsgálata önálló tanulmányt igényel. Az jól felismerhető, hogy a 7–8. századtól kezdve a csörgők a dél-oroszországi sztyeppétől az Amur-vidékig megtalálhatók, s Európában innét jutottak el a környező szláv területekre, a Baltikumra és Dél-Skandináviába, de megőrződtek a későbbi idők nomádjainak hagyatékában is. Az általam összegyűjtött anyag bemutatathatatlan, s csak a tipológiai és időrendi osztályozás tárhatja fel a szembeötölő kapcsolatokat hátterét. Csak villanásszerűen utalhatok egészen különleges párhuzamokra (pl. 80.-hoz: GRJAZNOV 1956, 146: 55.t.2–3; ERDELI 1961, 313: 2a.á); a csörgőknek a 10–12. századi kaukázusi alánok körében való hihetetlen népszerűségére a lószerszám és a ru-

házat (fejtől a lábbeliig) díszeként (KUZNECOV 1961, 116, 123), de annyi tanulságot mindenképpen le kell vonnom, hogy a magyar anyagban jelentkező formákat szükségtelen a korábbi késő avar kori hagyatékból eredeztetni, mert azok a magyarsággal kapcsolatba hozható rokon és szomszéd népek 9. századi emlékéanyagából is jól levezethetők (ARHIPOV 1973, 31; ARTAMONOVA 1963, 55–62, 73; CHALIKOVA-CHALIKOV 1981, 16–18, 28, 47; DEREVJANKO 1975, 197–198; FEDOROV-DAVYDOV 1966, 69–70; KAMINSKÁ 1982, 438–439, 447; KUZNECOV 1961, 116, 123; MAŽITOV 1981, 16, 70. stb.; MUGURÉVIČS 1977, 139, 142–143; PLETNEVA 1973, 36–41; STAŠŠÍKOVÁ-ŠTUKOVSKÁ 1984; STEPI 1981, 132, 135, 141, 144, 150, 259–261, 267, 273; VINOGRADOV-MAMAEV 1984, 62–86; ŽURŽALINA 1961 stb.).

5. Visszatérve a tímári temetőmaradványokhoz, megállapítható, hogy a 10. század 2. feléből való, két köznépi temetőrészzel, és egy 10–11. századi csörgővel van dolgunk, azaz akár három egykorú, vagy részben egykorú temetővel egy kis területen. Mindaddig magától értetődően használtam megnevezésükre a „tímári” jelzőt, ami a jelenlegi falu határában való előkerülésükre utalt. A „tímár”, ez a bőrrel foglalkozó iparost jelentő foglalkozásnév bizonytalan eredetű, valószínűleg a bizánci görög *τομαρη*” finom, kikészített bőr” jelentésű, feltételelesen a 10–11. századi bizánci jövevényszavak közé sorolt elnevezéssel függ össze, bár az olasz eredete sem kizárt. A „kikészített bőr” – „bőr-kikészítő” jelentésváltozás az -ár végű magyar foglalkozásnévek mintájára mehetett végbe (BÁRCZI 1966, 126, TESz III, 919–920). Az 1067–ben kelt, s 1267. évi átiratban megmaradt századi apátsági alapítólevélből ismerjük első helynévi említését, s ez a Szabolcs földvárának szomszédságában lévő falura utal, amelynek nevéből az következik, hogy „a király tímárai, a szabolcsi várispánság szolgáncjai laktak benne” (HECKENAST 1970, 22, 127–128; MEZŐ-NÉMETH 1972, 118–119; KISS 1978, 642). Mivel azonban sem a 11. századi Tímár falu, sem 10. századi előzményének helyét nem ismerjük, s az a ránkmaradt okleveles anyagból is kiderül, hogy Tímár határába olvadt a szláv személynevből magyar névadással elnevezett Vencse, és a bizonytalan olvasatú és értelmezésű Érkete falu is (MEZŐ-NÉMETH 1972, 119), nem lehet a tárgyalt temetőrészeket és az említett Árpád-kori falvak valamelyikét egymáshoz kapcsolni.³⁴

Függelék

A kova- (A), textil- (B) és „bőr” (C) leletek anyagvizsgálatainak eredményét csak a kézirat leadása után kaptam meg.

A. Kovák:

4. sír: Fényben a szélén áttetsző, kékesfehér limnokvarcit magkőmaradék, kevés másodlagos felhasználásra utaló lepattogzással (görgetett?).

9. sír: Lilássárga, áttetsző szürke, opálos limnokvarcit mikromagkő, friss másodlagos használati nyom nélkül. Régi törésfelületeit finom, egyenletes patina fedi.

17. sír: Sárgásfehér, zsírfényű, limonitosan színezett, fényben a szélén áttetsző limnokvarcit magkőmaradék kevés friss, másodlagos lepattogzással, a használatlan régi törésfelületekkel.

20. sír: Fehér, sárgás-rózsaszín színezettségű kovatóredék, leütések nyoma nem látszik rajta.

26. sír: Piszkosfehér alapon limonitos mintázatú, fényben a szélén áttetsző, zsírfényű limnokvarcit: magas magkőszilánkon kialakított meredek kaparó-vakaró forma, frissebb leütések nélkül.

27. sír: Okkersárga-piszkoszürke, kissé sávos mintázatú limnokvarcit atipikus vakarószerű retusált szilánk, egykorú lepattintásokkal.

31. sír: Rózsaszínes-narancsszínű, szélén fényben áttetsző, viaszfényű limnokvarcit mikromagkő maradék. Szegegyén dörzsöléses retus nyoma, frissebb lepattintásnyomok nélkül.

33. sír: Kékesfehér áttetsző limnokvarcit (keves opál-fázissal) vaskos magkőszilánk, frissebb lepattintásnyomok nélkül.

35. sír: Sárgásszürke porcelánfényű sávos kova (limnokvarcit) kéreg-eltávolító szilánk, szegegyén apró leütésekkel.

A vizsgálatokat végző T. Biró Katalin véleménye szerint, „igen érdekes, hogy a sírokban talált kovák többsége másodlagosan felhasznált, feltehetően régészeti lelőhelyről (talán a „tímári östelep”-ről – K.L.) származó darab. Nyersanyaguk főként a Tokaji-hegység különféle limnokvarcit változataiból áll. Szembetűnő, hogy a tűzköként használatos darabokra jellemző szabálytalan pikelyes leütéseknek szinte alig találjuk nyomát, tehát kevésbé használt csaknem vadonatúj darabokat adtak a hálottal.”

B. Textilmaradványok:

8. sír: A kerek ingnyakdíz veretek egyikének hátoldaláról levett kétféle textilmaradvány vizsgálatát T. Knotik Márta végezte el. Eredményei szerint, „a háromrészt öszszegyűrdött vászon nagysága 1,5 x 0,7 cm, melynek szélén ezüst parányok csillognak (a nagyító alatt), talán a veretekről pattogtak le és tapadtak a vászonra. A vászonkötéshez Z-sodratú fonalakat használtak, 14-et centiméterenként, láncnak és vetüléknek egyaránt.

A 0,5 x 0,5 cm nagyságú, barnára színeződött töredék selyemszövet, mely hánccszerű, s oly törekeny, hogy leválaszthatatlan a hozzákövült földtől. Felületileg sávolsorokat látni, mely valószínűleg 4 fonalas és S irányú sávolykötésből ered. Lánc- és vetülék sűrűsége 35/cm.”

C. „Bőrmaradvány”:

18. sír: A ránézésre bőrnek tűnt leletről Kissné Bendeffy Márta vizsgálata kiderítette, hogy valamilyen növényi eredetű maradvány.

Az elvégzett vizsgálatokat ezúton is megköszönöm!

Jegyzetek

1. A temető embertani anyagát Pap Ildikó adta közre; a sírírásokban használt nem és életkor adatainál a munkájára ismételtelen nem hivatkozom, vö. PAP 1982–83.
2. Az ásatási jelentés a MNM Adattárában van: XX. 272/1969; II. 26/1972.
3. A sírírásoknál a szokásos rövidítéseket alkalmaztam, vö. KOVÁCS 1985, 384: 2. jegyzet!
4. PAP 1982–83-ban néhány csontváz nem, ill. életkor meghatározása nem szerepel, ezeket az adatokat Pap Ildikó 1979-ben írott levelére támaszkodva adtam meg a 4., 10., 14., 15., 16., 34., 37. sírok esetében. Szívességét ezúton is megköszönöm.
5. A csigák meghatározását Bohonné Havas Margitnak ezúton is megköszönöm. Ugyancsak neki köszönhetem azt a fontos megállapítást, hogy az általa vizsgált kauri csigák minden bizonnyal a miocénbeli szarmata kori vagy badeni geológiai korokból való fosszilis példányok, amelyeket a környéken legkönyebben a Tokaj hegységben, vagy a Borsodi medencében gyűjthettek vízmosásokból, árkokból, állandó vízfolyások medréből. Véleménye szerint a csigák állapota olyan, hogy nem lehetnek recens példányok. Egyébként is erőtetettnek tartható az a feltevés, hogy a kaurik csak az Indiai óceánból származhatnak, mert recens kauri legközelebb az Adriai tengerben él (vö. SZŐKE 1962, 54–55; SZŐKE–VÁNDOR 1987, 62). Ásatag kagylóból, miocén-kori *Ostreaból* csiszolták a szakonyi (Győr-Sopron m.) női sírban talált korongokat is (DIENES 1969, 117; DIENES 1978, 117).
6. Bökönyi Sándor meghatározását ezúton is megköszönöm.
7. A töredékek, s a 22. sír félhold alakú csüngőjének anyagát is Somlósi Éva állapította meg; szíves segítségét ezúton is megköszönöm.
8. Az edények leírásában Takács Miklós volt segítségemre, amit ezúton is megköszönök.
9. A csontváz nem került be a TM Embertani Tárba.
10. A 34–36. sír feltérásánál nem voltam jelen. Ekkor a munkát Németh Péter vezette, s a sírrajzokat Bánó Attila készítette; szívességüket ezúton is megköszönöm.
- 10.a. Az ásatási jelentés a MNM Adattárában van: XX. 272/1969.
11. A két legnagyobb sírszámú 10–12. századi magyar köznépi temető legnagyobb átmérője kb. 116, ill. 103 m volt (KISS 1983, melléklet; TÖRÖK 1962, IV. melléklet).
12. Pl. a Kenézlő-Fazekas zugi (Szabolcs-Szatmár m.) I. és II. temető mintegy 150 m távolságra feküdt egymástól, az orosházi (Békés m.) két temető kb. 200 m-re, s nagyjából ugyanilyen közelségben nyitották meg Tiszaeszlár–Bashalmon (Szabolcs-Szatmár m.) a fenyvestáblai két temetőt (DIENES 1965, 149–150). Még kisebb volt a távolság a Letkés-Tégláigetető (Pest m.) nevű dombon feltárt két temető között. A II. temető 1. sírja az I. sírmező szélső temetkezéseitől keletre, mintegy 60 m-re látott napvilágot (BAKAY 1978., 59, 91).
13. SZÉLL 1941, XI.t.a.1–4, B.1,5–6; PÁLÓCZI–HORVÁTH 1971, 16, 13: 2.t.9; TOČÍK 1971, 31.t.17–19, 21–22; TETTAMANTI 1975, 93; BÓNA 1978, 110, 131: 39.á. 5–6.
14. A 932 síros halimba-cseresi (Veszprém m.) temetőben 22 kés volt ugyan, de Török Gyula azt is megfigyelte, hogy a 3. időrendi szakaszában, azaz nagyjából I. András uralkodási idejétől számítva, már nem adták mellékletül. Kés és edény együtt csak a 272. sírban fordult elő (TÖRÖK 1962, 21, 38–39). Majs-Udvari rétek 1030 temetkezéséből 37 kés került elő, s itt edénnyel együtt is gyakoribb volt, pl. a 94., 212., 569. és 576. sírban (KISS 1983, 159). A késekről még: KISS 1968, 245; MÉSZÁROS 1973–74, 39; TOMKA 1972, 28–30, 66–67.
15. vö. KADA 1896, 50; MÉSZÁROS 1973–74, 39. Figyelemreméltó, s a halotti szokásokban rejlő apró különbségekre utal, hogy Halimbán nem került elő csiholó, s Majson is mindössze egy sírban volt kova, kettőben csiholó, egyben pedig mindkettő (18., 29., 48., 61. sír – KISS 1983, 208–209).
16. LÁSZLÓ 1944, 152–155; ERDÉLYI 1961, 98–99, 99: 5.á; MEGAY 1963, 37–42, 46–49; BÁLINT 1975, 47–48, 57–58, 19.t; BÁLINT 1977: 84.t.9; KÜRTI 1978–79, 327–333; KÜRTI 1983a, 39. grafikai melléklet. A csüngős veretek készítéséről: SZEGEDY 1960, 317–323.
17. pl. Budapest-Rákospalota, Szentés-Nagytóke, Libahalom, Oroszlámos (Banatsko Arandjelovo, J): HAMPEL 1907, 193: 4.á, 88.t.B.5–6, 21.t.22; Mezőzombor-Bálványdomb 4. sír (BAZ m.): MEGAY 1963, 39; Eperjes-Takácstábla 4. sír (Csongrád m.): BÁLINT 1975, 47–48, 14.t.17–26; Szob-Ipolypart 13. sír (Pest m.): BAKAY 1978, 54: 29.t.20.
18. Marosgombás (Gfmbas, R) 2. sír: ROSKA 1936, 167: 2.á.10, 13; Hetény (Chotfn, Cs) 33. sír: TOČÍK 1968, 29, 85: 19.t.12; Jázova (Jazovo, J) Proletarska ul. 5. sír: DEMO 1983, 281, 280: 8.á.5.
19. Pap–Rózsadomb 7. sír (Szabolcs-Szatmár m.): KRALO-VÁNSZKY 1960, 27–29; Tiszaeszlár-Vörösmarty u. 3. sír (Szabolcs-Szatmár m.): CSALLÁNY 1970, 267–271, 34.t.11–18; Jászárokszállás: BÁLINT 1975, 37.t.19.
20. FETICH 1937, 132.t.19; TOČÍK 1968, 43, 97: 31.t.17–19, 121: 55.t.23; KISS 1983, 143, 400: 92.t.
21. TÖRÖK 1962, 53; 25, 29.t; ROSKA 1936, 164, 167: 2.á.17, 28–30. Bóna István szíves közlése alapján meg kell említenem, hogy a szeged-óthalmi 18.(13/1950) sírban lelt, bronzlemezből hajlítgatott példányok – BÁLINT 1968, 62–64, 67: 10.t.3–16; KÜRTI 1983, 236, 237: 35. grafikai melléklet: a – kora bronzkoriak, így legfeljebb másodlagos felhasználásban keveredhettek a honfoglalás kori leletgyűttesbe.
22. A kauri csigákról: SZŐKE 1962, 54–55; BÁLINT 1976, 244; SZŐKE–VÁNDOR 1987, 62; vö. még 5. jegyzet! Különböző csigákat és kagylókat egyébként igen sok sírban találtak, gyakran kauri csigával együtt, pl.: FETICH 1931, 89, 94–95; ROSKA 1936, 166, 167: 2.á.21–25; PATAY 1957, 61, 14.t.7; TÖRÖK 1962, 53, 23.t (878. sír); BAKAY 1965–66, 49, 21.t.2–3; K. ÉRY 1967–68, 129 (74–75, 77–78. sír); TETTAMANTI 1971, 219, 226: 7.á.18; BAKAY 1978, 29, 37: 21.t.2; 179: 64.t. 16–21; B. HORVÁTH 1979, 280, 295; 3.t.3.
23. TÖRÖK 1962, 52–53; KISS 1983, 132, 385: 77.t. (829. sír); DIENES 1972, 51–53; DIENES 1975, 101; DIENES 1978a, 32; MESTERHÁZY 1978, 43, 45; KOVÁCS 1985a, 125.
24. Korábbi két ismertetésben tévesen az s-végű karikák itteni hiányáról írtam: KOVÁCS 1971b, 56; KOVÁCS 1976, 388.
25. Hasonlókat: ROSKA 1936, 165, 167: 2.á.12; POPESCU 1956, 132, 131: 86.á.5; DUŠEK 1964, 203, 202: 3.á.10; TOČÍK 1968, 56, 115: 49.t.3; BAKAY 1978, 107, 110: 51.t. 6–11; KÜRTI 1978–79, 327, 328: 1.t.10,14, 16–17.
26. Az s-végű karikák fellépésének keltezéséről: GIESLER 1981, 104–109; KOVÁCS 1984a, 274–275: 22. jegyzet; a vékony (0,45 cm vastagságig) nyakperecek korhatározásáról: SZŐKE 1962, 92–93; SZABÓ 1978–79, 52–53; GIESLER 1981, 116–120; a félhold alakú csüngőkről: SZŐKE 1962, 90–91; GIESLER 1981, 130–131.
27. A temető horizontálstratigráfiája fenti feltevésemnek részben ellentmondani látszik, mert csak a 38–39. sír volt a szélén, a 22., s ha a 8. sírban valóban félhold alakú csüngő volt, akkor a 8. sír is jóval jobbra helyezkedett el.
28. pl. Besenyő (Bešeňov, Cs) –Sírdűlő min. 129 sír: NEVI-ZÁNSKY 1979, 393–394, 403–404; Dunajváros-Öreghegy

- (Fejér m.) min. 45. sír: B. HORVÁTH 1979, 289; Sárbogárd-Forrás dűlő (Fejér m.) kb. 100 sír: K. ÉRY 1967–68, 113, 131; Szeged-Óthalom (Csongrád m.) min. 18 sír: BÁLINT 1968, 64–66.
29. RUTTKAY 1976, 327–328: 1. típus. A magyar leleteket idegen eredetű számszerij-nyílcsúcsnak tartotta: CS. SEBES-TYÉN 1932, 200–201.
30. Eperjeske (Szabolcs-Szatmár m.) 8. sír: KISS 1920–22, 53–55, 54: 17.á; Békés-Povádzug (Békés m.) 58. sír: benne még szétporladt magyar érme is volt: TROGMAYER 1960–62, 19–20, 23: 8.t.6; Tornócz (Trnovec nad Váhom, Cs)-Felsőjattó 377. sír: TOČÍK 1971, 167–168, 251: 37.t.14; Ógyalla (Hurbanovo, Cs)-Ibolyás 22. sír: TOČÍK 1971, 186, 262: 48.t.12.
31. Piliny-Sirmányhegy (Nógrád m.) 61. sír: NYÁRY 1902, 235–236, 236: 2.t.15; Tornócz (Trnovec nad Váhom, Cs)-Felsőjattó 377. sír: TOČÍK 1971, 167–168, 251: 37.t.20–21.
32. 10–11. századi magyar csörgők (a FEHÉR-ÉRY-KRALOVÁNSZKY 1962-re KAT. és a tételszám jelzéssel utalok): 1. Adony (Fejér m.): KAT. 8; 2. Beremend (Baranya m.)-Homokbánya 39. sír: KISS 1983, 48; 3. Bihar (Biharea, R)-Somlyóhegy 7. sír: HAMPEL 1907, 107–108; 4–20. Bijelo Brdo (J) 56., 107. (4 db), 101., 173., 174. (2 db), 183. (2 db), 184., 188. (3 db), 192., 211. sír: BRUNŠMID 1903, 56, 61, 69–70, 72–73, 75–76; 21–22. Csanytelek-Dilitor (Csongrád m.) 21. sír: SZÉLL 1941, 246; 23–24. Csetény (Veszprém m.) 17. sír: KAT. 178; 25. Csongrád-Mámai dűlő (Csongrád m.) 1. sír: SZÉLL 1941a, 171; 26. Debrecen-Új föld (Hajdú-Bihar m.): KAT. 211; 27. Edelény-Borsodi földvár (BAZ m.): K. VÉGH 1970, 80; 28. Ellend-Nagyödör dűlő (Baranya m.) 4. sír: DOMBAY 1960, 137; 29. Fiad-Kérsuszta (Somogy m.) 340. sír: NEMESKÉRI-LIPTÁK-SZŐKE 1953, 271; 29a. Gáva-Vásártér (Szabolcs-Szatmár m.) 28. sír: NEMESKÉRI-ÉRY-KRALOVÁNSZKY-HARSÁNYI 1961, 35; 30. Gerendás-Grecshalom (Békés m.): HAMPEL 1907, 166–167; 31. Hajdúámsom-Majorsági földek (Hajdú-Bihar m.): KAT. 372; 32–34. Halimba-Cseres (Veszprém m.) 363., 550. sír (2 db): TÖRÖK 1962, 163, 166; 35. Hódmezővásárhely-Nagysziget (Csongrád m.) 40. sír: Révész László szíves közlése; 36. Hódmezővásárhely-Szakálhát 15. sír: BÁLINT 1936, 207, 37. Komáromszentpéter (Dolný Peter, Cs)-Kisrét 86. sír: DUŠEK 1964, 212; 38. Letkés-Téglaegető (Pest m.) I. temető, szórvány: BAKAY 1978, 88: 43.t.4; 39–52. Majs-Udvari rétek (Baranya m.) 58. (2 db), 62., 64., 116., 120., 141., 204., 560., 626., 785. (2 db), 927. sír (2 db): KISS 1983, 80–81, 84–86, 90, 114, 119, 129, 137; 53–54. Mándok-Tetenkehegy (Szabolcs-Szatmár m.): JÓSA 1897, 361–363; 55. Nagymágocs-Mágocsér (Csongrád m.): KAT. 721; 56. Nádudvar-Törökhalom (Hajdú-Bihar m.) 13. sír: MESTERHÁZY 1966–67, 142; 57–61. Ógyalla (Hurbanovo, Cs)-Ibolyás 23. sír: TOČÍK 1971, 187; 62–63. Orosháza-Rákóczi telep (Békés m.) 96. sír: ZALOTAY 1957, 12; 63a-b. Oroszvár (Rusovce, Cs)-Homokbánya 34b. sír (2 db): PICHLEROVÁ-STLOUKAL 1978, 129; 64. Pap-Rózsadomb (Szabolcs-Szatmár m.) 4. sír: KRALOVÁNSZKY 1960. 30; 65–69. Pécs-Somogy (Baranya m.) 32., 60., 88., 112., 118. sír: DOMBAY 1961, 71, 74–77; 70–71. Piliny-Sirmányhegy (Nógrád m.) 57/1901, 49./1902., sír: NYÁRY 1902, 234; NYÁRY 1904, 67; 72. Rád-Kishegy (Pest m.) 3./1956. sír: PATAY 1957, 61; 73. Sellye-Dolina (Baranya m.) 35. sír: KISS 1967, 70; 73a. Szabolcs-Földvár (Szabolcs-Szatmár m.) szórvány: JÓSA 1914, 170; 74. (Szabolcs-Petőfi u. 270. sír: közöletlen asatásom; 75. Szabolcs-Vontatópart szórvány: KISS 1933–34, 257; 76. Szeged-Makkoserdő (Csongrád m.) 128. sír: KAT. 959; 77. Szeged-Tápé, Malajdok 3. sír: SZÉLL 1943, 176; 78. Szentés-Nagyhegy (Csongrád m.) 2. sír: KAT. 1018; 79–82. Szentés-Szentlászló 26., 38., 66. sír (2 db): SZÉLL 1941, 234–235, 238; 83–85. Székesfehérvár-Demkőhegy (Fejér m.) 2., 35. sír, szórvány: BAKAY 1965–66, 45–46, 53–54; 86. Székesfehérvár-Maroshegy 9. sír: BAKAY 1967–68, 58; 87. Székesfehérvár-Rádiótelep 53. sír: BAKAY 1965–66, 60; 88–89. Szob-Vendelin (Pest m.) 44. sír: HÖLLRIGL 1932–33, 94–98; BAKAY 1978, 57; 90–91. Szomotor (Somotor Cs)-Hegylegelő 23. sír (2 db): PASTOR 1955, 280; 92–93. Tápiószéle (Pest m.) szórvány és 1. sír: JELENTÉS 1904 32–33; 1905, 35–36; HAMPEL 1904, 438; 94. Tápiószéle-Tűzköves: DINNYÉS 1973, 47; 95. Tápiószéle: KAT. 1083; 96. Tímár-Dózsa Gy. u. 4. szórvány: 1. fentebb; 97. Tiszalök-Kisvasadomb (Szabolcs-Szatmár m.) 13. sír: KAT. 1131; 98. Tiszarad (Szabolcs-Szatmár m.) szórványlelet: KAT. 1141; 99. Tiszaroff-Ajtósi part (Szolnok m.) 5. sír: Dienes István szíves közlése; 100–105. Tornóc (Trnovec nad Váhom, Cs)-Felsőjattó, Remiz 45., 47., 77., 392. (2 db) 519. sír: TOČÍK 1971, 141, 144, 169, 175–180; 106. Veszprém-Endrődi út (Veszprém m.) szórvány: KAT. 1202.
33. Sárrettudvari-Hízó föld (Hajdú-Bihar m.): M. Nepper Ibolya előadása: Szeged, 1988. IV. 19.
34. Az eredeti sírrajzok és térképek, átrajzolását, az edények rajzát, valamint a táblák összeállítását Dukay Bernadett, a leletek rajzait Bánó Attila készítette. A lelőhelyek azonosításában Drótos András, tímári iskolaigazgató volt segítségemre. Munkájukat ezúton is megköszönöm.

IRODALOM

- BAKAY 1965–66, 1967–68
K. BAKAY, *Gräberfelder aus den 10–11. Jahrhunderten in der Umgebung von Székesfehérvár und die Frage der fürstlichen Residenz*. ARegia 6–7 (1965–66) 43–88 (I.), 8–9 (1967–68) 57–84.
- BAKAY 1978
K. BAKAY, *Honfoglalás- és államalapítás-kori temetők az Ipoly mentén*. StCom 6 (1978) Szentendre
- BÁLINT 1936
A. BÁLINT, *A szakálhāti kora-középkori temető*. Dolg 12 (1936) 205–221.
- BÁLINT 1968
CS. BÁLINT, *Honfoglaláskori sírok Szeged-Óthalmom*. MFMÉ (1968) 47–89.
- BÁLINT 1975
CS. BÁLINT, *Délmagyarország a X. században*. Kandidátusi értekezés kézirat. Budapest 1975.

- BÁLINT 1976 CS. BÁLINT, *A magyarság és az ún. Bjelo brdói kultúra*. Cumania 4 (1976) 225–254.
- BÁLINT 1977 CS. BÁLINT, *A magyar őstörténet régészetének tárgyi anyaga*. XL–CXI.t. In: P. HAJDÚ–GY. KRISTÓ–A. RÓNA-TAS, Bevezetés a magyar őstörténet kutatásának forrásaiba. 2 (1977) 88–235.
- BÁRCZI 1966 G. BÁRCZI, *A magyar nyelv életrajza*. Budapest 1966.
- BÓNA 1978 I. BÓNA, *Arpadenzeitliche Kirche und Kirchhof in südlichen Stadtgebiet von Dunaujváros*. ARegia 16 (1978) 99–157.
- BRUNŠMID 1903 J. BRUNŠMID, *Hrvatske sredovječne starine*. VHAD 7 (1903) 30–97.
- CHALIKOVA–CHALIKOV 1981 E.A. CHALIKOVA–A.H. CHALIKOV, *Altungarn an der Kama und im Ural (Das Gräberfeld von Bolschie Tigani)*. RégFüz II:21 (1981) Budapest.
- ČILINSKÁ 1966 Z. ČILINSKÁ, *Slawisch-awarisches Gräberfeld in Nové Zámky*. ArchSlov Fontes 7(1966) Bratislava.
- CSALLÁNY 1970 D. CSALLÁNY, *Weiblicher Haarflechteschmuck und Stiefelbeschläge aus der ungarischen Landnahmezeit im Karpatenbecken*. Acta ArchHung 22 (1970) 261–299.
- DEMO 1983 Z. DEMO, *Bjelobrdski privjesci u Jugoslaviji*. Podravski zbornik (1983) 271–301.
- DIENES 1965 I. DIENES, *Honfoglaláskori kutatásunk újabb eredményeiről és feladatairól*. Jászok 11 (1965) 145–150. (IV.)
- DIENES 1969 I. DIENES, *Megjegyzés Fettich Nándor válaszához*. ArchÉrt 96 (1969) 116–122.
- DIENES 1972 I. DIENES, *A honfoglaló magyarok*. Budapest 1972.
- DIENES 1975 I. DIENES, *A honfoglaló magyarok és ősi hiedelmeik*. In: Uráli népek. Szerk.: P. HAJDÚ. Budapest 1975. 77–108.
- DIENES 1978 I. DIENES, *Opponensi vélemény Bálint Csanád: Dél-Magyarország a X. században c. kandidátusi értekezéséről*. ArchÉrt 105 (1978) 107–127.
- DIENES 1978a I. DIENES, *A honfoglaló magyarok lélekhiedelmeinek régészeti bizonyosságai*. EMN 3 (1978) 28–39.
- DINNYÉS 1973 I. DINNYÉS, *Blaskovich Múzeum régi gyűjteménye*. StCom 2 (1973) 37–52.
- DOMBAY 1960, 1961 J. DOMBAY, *Árpád-kori temetők Baranyában*. JPMÉ 5 (1960) 137–157 (I.), 6 (1961) 69–84 (II.).
- DUŠEK 1964 M. DUŠEK, *Kostrové pohrebisko z X. a XI. storočia v Dolnom Petri II*. ŠtZ 14 (1964) 197–222.
- K. ÉRY 1967–68 K. K. ÉRY, *Reconstruction of the tenth century population of Sárbogárd on the basis of archaeological and anthropological data*. ARegia 8–9 (1967–68) 93–147.
- FEHÉR–ÉRY–KRALOVÁNSZKY 1962 G. FEHÉR–K. ÉRY–A. KRALOVÁNSZKY, *A Közép-Duna-Medence magyar honfoglalás- és kora Árpád-kori sirleletei*. RégTan 2 (1962) Budapest.
- FETTICH 1931 N. FETTICH, *Adatok a honfoglaláskor archaeológiájához*. ArchÉrt 45 (1931) 48–112.
- FETTICH 1937 N. FETTICH, *A honfoglaló magyarság fémművészete*. ArchHung 21 (1937) Budapest.
- GIESLER 1981 J. GIESLER, *Untersuchungen zur Chronologie der Bijelo Brdo-Kultur*. PZ 58:1 (1981) Berlin–New-York.
- HAMPEL 1904 J. HAMPEL, *A M. Nemzeti Múzeumi Régiségosztály gyarapodása 1904-ben*. ArchÉrt 24 (1904) 434–442.
- HAMPEL 1907 J. HAMPEL, *Újabb tanulmányok a honfoglalási kor emlékeiről*. Budapest 1907.
- HECKENAST 1970 G. HECKENAST, *Fejedelmi (királyi) szolgálónépek a korai Árpád-korban*. ÉTtk 53 (1970) Budapest.
- B. HORVÁTH 1979 J. B. HORVÁTH, *A dunaujváros-öreghegyi honfoglalás kori temető*. ARegia 17 (1979) 275–296.
- HÖLLRIGL 1932–33 J. HÖLLRIGL, *Árpád-kori keramikánk*. ArchÉrt 46 (1932–33) 94–98.
- JELENTÉS 1904, 1905 *Jelentés a Magyar Nemzeti Múzeum 1903. évi állapotáról*. Budapest 1904; *Jelentés a Magyar Nemzeti Múzeum 1904. évi állapotáról*. Budapest 1905.
- JÓSA 1897 A. JÓSA, *A mándoki honfoglaláskori leletről*. ArchÉrt 17 (1897) 361–363.
- KADA 1896 E. KADA, *A kecskeméti ásatások*. ArchÉrt 16(1896) 40–51.

- KAMINSKÁ 1982 L. KAMINSKÁ, *Románska sakrálna stavba a cintorín v Trebišove*. SA 30 (1982) 429–449.
- KISS 1920–22 L. KISS, *Eperjeskei honfoglaláskori temető*. ArchÉrt 39 (1920–22) 42–55.
- KISS 1933–34 L. KISS, *Honfoglaláskori leletek a Jósa Múzeumban*. Dolg 9–10 (1933–34) 215–219.
- KISS 1967 A. KISS, *A sellyei Árpád-kori temető*. JPMÉ 4 (1967) 69–72.
- KISS 1968 A. KISS, *A magyar államalapítás telepítéseinek tükröződése a dunántúli köznépi temetőkben*. ArchÉrt 95 (1968) 243–256.
- KISS 1978 L. KISS, *Földrajzi nevek etimológiai szótára*. Budapest 1978.
- KISS 1983 A. KISS, *Baranya megye X–XI. századi sírleletei. Magyarország honfoglalás-és kora Árpád-kori temetőinek leletanyaga*. 1 (1983) Budapest
- KOVÁCS 1970, 1971 L. KOVÁCS, *Timár, Béke TSz majorja*. RégFüz I:23 (1970) 58; I:24 (1971) 62.
- KOVÁCS 1970a L. KOVÁCS, *Timár, LPG Béke, Meierei*. ArchÉrt 97 (1970) 315.
- KOVÁCS 1971a L. KOVÁCS, *Timár, Meierhof der LPG Béke*. ArchÉrt 98 (1971) 277.
- KOVÁCS 1976 L. KOVÁCS, *Ausgrabungen der Gräberfelder des ungarischen Gemeinen Volkes in Szabolcs und Timár*. Acta ArchHung 28 (1976) 383–389.
- KOVÁCS 1984 L. KOVÁCS, *A Hajdúböszörmény-Erdős tanyai honfoglaló magyar sírlelet*. HMÉ 5 (1984) 19–53.
- KOVÁCS 1984a L. KOVÁCS, *Zur ersten Publikation einer neuen Veröffentlichungsreihe*. Acta ArchHung 36 (1984) 271–281.
- KOVÁCS 1985 L. KOVÁCS, *Kora Árpád-kori temetőrészlet Dabas(Gyón)-Paphegyen*. StCom 17 (1985) 369–386.
- KOVÁCS 1985a L. KOVÁCS, *Honfoglalás kori sírok Nagytarcsán I*. ComArchHung (1985) 125–139.
- KOVÁCS 1986 L. KOVÁCS, *Viselet, fegyverek*. In: GY. KRISTÓ, *Az Árpád-kor háborúi*. Budapest 1986. 216–281.
- KOVÁCS 1987 L. KOVÁCS, *A tiszaluc-sarkadpusztai (Borsod-Abauj-Zemplén m.) 11. századi magyar temető*. (Előzetes jelentés). ArchÉrt 111(1986) 218–223.
- KOVÁCS–NÉMETH 1971 L. KOVÁCS–P. NÉMETH, *A szabolcsi ispáni központ régészeti kutatásainak első három évéről (1969–1971)*. SzSzSz 6:4 (1971) 49–59.
- KRALOVÁNSZKY 1960 A. KRALOVÁNSZKY, *A papi honfoglaláskori temető*. JAMÉ 3 (1960) 27–38.
- KÜRTI 1978–79 B. KÜRTI, *Honfoglalás kori magyar temető Szeged-Algyőn (Előzetes beszámoló)*. FMÉ 1978–79/1. 323–347.
- KÜRTI 1983, 1983a B. KÜRTI, *A helyi lakosság tárgyi hagyatéka. Társadalom*. In: Szeged története 1. A kezdetektől 1686-ig. Szerk. GY. KRISTÓ. Szeged 1983. 232–238; 259–267.
- LÁSZLÓ 1943 GY. LÁSZLÓ, *A koroncói lelet és a honfoglaló magyarok nyerge*. ArchHung 27 (1943).
- LÁSZLÓ 1944 GY. LÁSZLÓ, *A honfoglaló magyar nép élete*. Népkönyvtár 4 (1944) Budapest.
- MEGAY 1963 G. MEGAY, *A mezőzombor-bálványdombi honfoglaláskori magyar temető*. HOMÉ 3 (1963) 37–53.
- MESTERHÁZY 1967 K. MESTERHÁZY, *Adatok a honfoglaláskori magyar köznépi család szerkezetéhez*. DMÉK(1966–67) 131–178.
- MESTERHÁZY 1978 K. MESTERHÁZY, *Hitvilág és társadalom kapcsolata a honfoglaló magyaroknál*. EMN 3 (1978) 39–47.
- MESTERHÁZY 1980 K. MESTERHÁZY, *Nemzeti szervezete és az osztályviszonyok kialakulása a honfoglaló magyarságnál*. Budapest 1980.
- MEZŐ–NÉMETH 1972 A. MEZŐ – P. NÉMETH, *Szabolcs-Szatmár megye történeti-etimológiai helységnévtára*. Nyíregyháza 1972.
- MÉSZÁROS 1975 GY. MÉSZÁROS, *A mözs-szárazdombi X–XI. századi magyar köznépi temető*. BBÁMÉ 4–5 (1973–74) 3–76.
- MUGUREVICS 1977 É. MUGUREVICS, *Olinkalna un Lokstenes pilsnovadi. Die Burggebiete Olinkalns und Lokstene*. Rīga 1977.
- NEMESKÉRI–ÉRY–KRALOVÁNSZKY–HARSÁNYI 1961 J. NEMESKÉRI–K. ÉRY–A. KRALOVÁNSZKY–L. HARSÁNYI: *Data to the reconstruction of the population of an eleventh century cemetery: Gáva-Market*. CraniaHung 4(1961) 1–64.

- NEMESKÉRI–LIPTÁK–SZÓKE 1953 J. NEMESKÉRI–P. LIPTÁK–B. SZÓKE, *Le cimetière du XIe siècle de Kerpuzsta*. Acta ArchHung 3 (1953) 206–340.
- NEVIZÁNSKY 1979 G. NEVIZÁNSKY, *Pohrebisko z konca 9. a z 10. storočia v Bešňove*. SA 27 (1979) 375–404.
- NYÁRY 1902 A. NYÁRY, *Temető királyságunk első századából*. ArchÉrt 22 (1902) 210–241.
- NYÁRY 1904 A. NYÁRY, *A pilinyi Árpád-kori temető*. ArchÉrt 24 (1904) 50–70.
- PAP 1982–83 I. PAP, *The elaboration of the anthropological material of the cemeteries Timár I. and Timár II.* AnthrHung 18 (1982–83) 53–64.
- PASTOR 1955 J. PASTOR, *Belobrdské pohrebíste v Somotore*. SA 3 (1955) 276–285.
- PATAY 1957 P. PATAY, *Adatok a nógrádi dombvidék X–XI. századi településtörténetéhez*. ArchÉrt 84 (1957) 58–66.
- PÁLÓCZI–HORVÁTH 1971 A. PÁLÓCZI–HORVÁTH, *X. századi temető a szabadkígyósi tangazdaság homokbányájában*. BMMK 1 (1971) 7–40.
- PICHLEROVÁ–STLOUKAL 1978 M. PICHLEROVÁ–M. STLOUKAL: *K problematike ranostredovekých pohrebísk v Rusovciach..* ZbSNM–H 18 72(1978) 123–144.
- POPESCU 1956 D. POPESCU, *Săpăturile de la Vârșand*. MCA 2 (1956) 124–152.
- ROSKA 1936 M. ROSKA, *A honfoglalás és Erdély*. In: A történeti Erdély. Szerk. M. ASZTALOS, Budapest 1936, 162–173.
- RUTTKAY 1976 A. RUTTKAY, *Waffen und Reiterausrüstung des 9. bis zur ersten Hälfte des 14. Jahrhunderts in der Slowakei* (II.) SA 24 (1976) 245–395.
- CS. SEBESTYÉN 1932 K. CS. SEBESTYÉN. „*A sagittis Hungarorum...*” *A magyarok ijja és nyila*. Dolg 8 (1932) 167–226.
- STAŠŠÍKOVÁ–ŠTUKOVSKÁ 1984 D. STAŠŠÍKOVÁ–ŠTUKOVSKÁ, *Neuer Aspekt zu mitteleuropäischen Schellen des 7–9. Jahrhunderts*. In: Interaktionen des mitteleuropäischen Slawen und anderen Ethnika in 6.–10. Jahrhundert, Szerk. B. CHROPOVSKÝ. Nitra 1984. 225–231.
- SZABÓ 1938 K. SZABÓ, *Az alföldi magyar nép művelődéstörténeti emlékei*. BiblHumHist 3 (1938) Budapest.
- SZABÓ 1976, 1978–79 J. GY. SZABÓ, *Árpád-kori telep és temetője Sarud határában III: A temető leírása és rendellenes temetkezéseinek párhuzamai*. EgriMÉ 14 (1976) 17–84; *IV: A sírok relatív és abszolút kronológiája*. EgriMÉ 16–17 (1978–79) 45–136.
- SZEGEDY 1960 E. SZEGEDY, *Beiträge zur Metalltechnik der IX–XI. Jahrhunderte in Ungarn*. Acta ArchHung 12 (1960) 299–330.
- SZÉLL 1940 M. SZÉLL, *Elpusztult falvak, XI–XVI. századbeli régészeti leletek Szentés és Hódmezővásárhely határában*. Dolg 16 (1940) 159–180.
- SZÉLL 1941 M. SZÉLL, *XI. századi temetők Szentés környékén*. FolArch 3–4 (1941) 231–255.
- SZÉLL 1941a M. SZÉLL, *Elpusztult falvak, XI–XVI. századbeli régészeti leletek Csongrád vármegye területén*. Dolg 17 (1941) 169–173.
- SZÉLL 1943 M. SZÉLL, *Elpusztult falvak, X–XVII. századbeli régészeti leletek Csongrád vármegye területén*. Dolg 19 (1943) 176–182.
- SZÓKE 1962 B. SZÓKE, *A honfoglaló és kora Árpád-kori magyarság régészeti emlékei*. RégTan 1 (1962) Budapest.
- SZÓKE–VÁNDOR 1987 B.M. SZÓKE–L. VÁNDOR, *Pusztaszentlászló Árpád-kori temetője*. Fontes ArchHung (1987) Budapest.
- TESz A magyar nyelv történeti-etimológiai szótára. Főszerk. L. BENKŐ. III. (Ö–Zs). Budapest 1976.
- TETTAMANTI 1971 S. TETTAMANTI, *A zalavár-községi 1. számú XI. századi temető*. ArchÉrt 98 (1971) 216–244.
- TETTAMANTI 1975 S. TETTAMANTI, *Temetkezési szokások a X–XI. században a Kárpát-medencében*. StCom 3 (1975) 79–123.
- TOČÍK 1968 A. TOČÍK, *Altmagyarische Gräberfelder in der Südwestslowakei*. ArchSlov Catalogi 3 (1968) Bratislava.
- TOČÍK 1971 A. TOČÍK, *Flachgräberfelder aus dem 9. und 10. Jahrhundert in der Südwestslowakei*. SA 19 (1971) 135–276.
- TOMKA 1972 P. TOMKA, *Kés a sírban*. Arrabona 14 (1972) 27–75.

- TÖRÖK 1962
 TROGMAYER 1960–62
 K. VÉGH 1970
 ZALOTAY 1957
 ARHIPOV 1973
 ARTAMONOVA 1963
 DEREVJANKO 1975
 ERDELI 1961
 FEDOROV–DAVYDOV 1966
 GRJAZNOV 1956
 KUZNECOV 1901
 MAŽITOV 1981
 PLETNEVA 1973
 STEPI 1981
 VINOGRADOV–MAMAEV 1984
 ŽURŽALIŇA 1961
- GY. TÖRÖK, *Die Bewohner von Halimba in 10. und 11. Jahrhundert.* ArchHung 39 (1962).
 O. TROGMAYER, *X–XII. századi magyar temető Békésen.* MFMÉ (1960–62) 9–37.
 K.K. VÉGH, *Honfoglalás- és kora Árpád-kori sirletek a miskolci múzeumban.* HOMÉ 9 (1970) 79–107.
 E. ZALOTAY, *Gellértegyházi Árpád-kori temető.* RégFüz 1:7 (1957)
 Г.А. АРХИПОВ, *Марийцы IX–XI. вв.* Йошкар–Ола 1973.
 О.А. АРТАМОНОВА, *Могильник Саркела-Белой Вежи.* МИА 109 (1963) 9–215.
 Е.И. ДЕРЕВЯНКО, *Мохэские памятники Среднего Амура.* Новосибирск 1975.
 И. ЭРДЕЛИ, *“Большая Венгрия”.* Acta ArchHung 13 (1961) 307–320.
 Г.А. ФЕДОРОВ–ДАВЫДОВ, *Кочевники Восточной Европы под властью золотоордынских ханов.* Москва 1966.
 М.И. ГРЯЗНОВ, *История древних племен Верхней Оби по раскопкам близ с. Большая Речка.* МИА 48 (1956).
 В.А. КУЗНЕЦОВ, *Змейский катакомбный могильник (по раскопкам 1957).* МАДИСО 1 (1961) 62–135.
 Н.А. МАЖИТОВ, *Курганы Южного Урала VIII–XII. вв.* Москва 1981.
 С.А. ПЛЕТНЕВА, *Древности чёрных клубуков.* АрхСССР САИ EI –19. Москва 1973.
Степи Евразии в эпоху средневековья. Отв. ред. С.А. ПЛЕТНЕВА. АрхСССР. Москва 1981.
 В.Б. ВИНОГРАДОВ – Х.М. МАМАЕВ, *Аланский могильник у сел. Мартан-Чу в Чечне. Вопросы археологии и этнографии Северной Осетии.* Отв. ред. В.А. КУЗНЕЦОВ. Орджоникидзе 1984. 62–86.
 Н.П. ЖУРЖАЛИНА, *Древнерусские привески-амулеты и их датировка.* СА 1961.2. 122–140.

Landnahmezeitliche Gräberfeldreste von Timár (Kom. Szabolcs-Szatmár)

Auszug

Verfasser der vorliegenden Abhandlung nahm 1969–70 in der Gemarkung der Gemeinde Timár Rettungsgrabungen vor, wodurch in zwei, voneinander etwa 130 m weit gelegenen Gräberfeldteilen 40 bzw. 6 Gräber zutage gefördert wurden. Das Grab 41 des Gräberfeldes I. kam 1973 zufälligerweise zum Vorschein. Aus den gestörten Bestattungen blieben einige Streufunde erhalten: die Funde kamen in das Ungarische Nationalmuseum, das anthropologische Material in die Anthropologische Sammlung des Naturhistorischen Museums zu Budapest.^{1–10} Die zwei Gräberfeldreste gehörten nicht zusammen,^{11–12} und so wurden sie auch unabhängig voneinander ausgewertet.

Die Gräber des Gräberfeldteiles I. lagen im Sand, ihre Grabflecke konnten nicht beobachtet werden, es wurden nur Sargnägel gefunden.¹³ Die Skelette lagen auf dem Rücken, mit kleineren Abweichungen und ähnlicher Handhaltung. Das System des Gräberfeldes konnte nicht festgestellt werden. Aus 41 Bestattungen enthielten 29

Gräber Beigaben: insgesamt 34 Gegenstandstypen. In den Männergräbern waren in 10 Gräbern aus Beigaben enthaltenden 12 Gräbern Eisenmesser und Feuerzeug an der Trachtseite, d.h. links vom Körper.^{14–15} Im „reichsten“ Männergrab (20) wurde auch ein Pfeil und ein Steigbügelpaar gefunden, neben den anderen kamen übrigens einige Schmuckgegenstände und ein Tongefäß zum Vorschein. Von den Frauenbestattungen trat mit ihrem Reichtum die Tote des Grabes 8 hervor. Ihre runden, silbervergoldeten Hemdkragenbeschläge und solche mit Anhänger^{16–19} und der eine Ösenknopf²⁰ stellen seltene Typen dar. Die mit aus Kauris und Turmschnecken, Hirschzahn, Blei- und Glasperlen bestehender Perlenreihe^{21–23} verzierte Tote dürfte eine aus der Fremde eingehiratete junge Frau gewesen sein. In den übrigen 10 – Beigaben enthaltenden – Frauengräbern waren 12 Gegenstandstypen (Messer, Schmuck, Ahle?, Gefäß), unter diesen das einzige Ringpaar mit S-Ende des Gräberfeldteiles.²⁴ Die Hälfte der Kindergräber, also insgesamt vier enthielten Schmuckbeigaben. Das zum Vorschein ge-

kommene Fundmaterial kann aufgrund einiger Schmuckgegenstände – Ring mit S-Ende, Halsring, Lunula – auf die zweite Hälfte des 10.Jh. gesetzt werden.^{2 5-2 8}

Das System des Gräberfeldteiles II. konnte ebenfalls nicht rekonstruiert werden. Von den auf dem Rücken gelegten Skeletten ist die Lage der in Grab 2 bestatteten Frau erwähnenswert. Alle Bestattungen enthielten Beigaben bzw. der Tod des Mannes in Grab 3 wurde durch einen in seinen Rücken geschossenen Hakenpfeil seltener Type^{2 9-3 1} verursacht. Auch dieser Gräberfeldteil kann auf Grund des in Grab 6 gefundenen, tropfenförmigen Ringes auf die zweite Hälfte des 10.Jh. datiert werden.

1974 fand Gusztáv Lipécz in seinem Garten einen Bronzerassel, den er dem Museum übergab. Im Zusammenhang mit diesem Fund überblickte Verfasser die sich auf die ungarischen Rassel des 10–11.Jh. beziehenden Kenntnisse und fügte hierzu eine 106 Exemplare enthaltende Fundliste bei.^{3 2} Die Rassel kommen in den Männer- und Frauengräber selten vor, ihre Mehrheit stammt aus Kinderbestattungen. Sie wurden meistens im Hals getragen^{3 3} und als Pferdegeschirrbeschläge nie angewendet. Außer den mehrfach verzierten Exemplaren der birnen-

förmigen Bronzerassel kann auch mit kugelförmigen Eisenrasseln, je sogar mit Tonrasseln gerechnet werden. Die Rassel waren in den Gräberfeldern des ungarischen gemeinen Volkes im 10–11.Jh. gleichermaßen verbreitet, wie dies die Begleitfunde beweisen. Vom 12.Jh. an blieb eher die kugelförmige Variante erhalten. Vor den landnehmenden Ungarn erschienen auch schon in der Spätawarezeit im Karpatenbecken Eisen- und Bronzerassel und diese zwei Wellen stützten sich auf denselben Hintergrund, auf die von den Karpaten bis zur Amurgegend dahinziehende Steppenlandschaft.

In Timár konnten also zwei, aus der zweiten Hälfte des 10.Jh. stammende Gräberfeldreste und ein Bronzerassel-Streufund aus dem 10–11.Jh. registriert werden, d.h. man kann eventuell mit drei gleichartigen Fundorten rechnen. Der Name des Dorfes ist vermutlich byzantinischen Ursprunges und war – aus seinem Namen folgend – von sich mit Lederzurichtung befassenden Dienstleuten bewohnt. Da sich aber die Gemarkung des mittelalterlichen Timár auch die Dörfer Vencse und Érkete verschmolzen haben, können die Gräberfeldteile mit keinem dieser Dörfer in Verbindung gebracht werden.^{3 4}

L. Kovács
Archäologisches Institut der UAW
Budapest
Uri u. 49.
H-1014